

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία (19^{ος} – 21^{ος} αιώνας).

Διπλωματική Εργασία

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροιμία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα»

Τουλούμη Αναστασία (ΑΜ 519638).

Εξεταστική Επιτροπή:

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Σειρηνίδου Βασιλική.

Ροτζώκος Νικόλαος.

Σαρρής Κωνσταντίνος.

Χαλκίδα: Ιούλιος 2026.

Περιεχόμενα:

Περίληψη - Λέξεις – κλειδιά	σ. 4
Abstract - Keys words	σ. 4
Εισαγωγή	σ. 5
Κεφάλαιο 1: Η ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική συγκρότηση:	
1.1 Η ανάπτυξη της Αιγύπτου τον 19 ^ο αιώνα	σ. 7
1.2 Η άνοδος της ελληνικής αστικής τάξης	σ. 8
1.3 Δημογραφική εξέλιξη και ελληνική επιχειρηματικότητα	σ. 10
1.4 Κοινωνική διαστρωμάτωση	σ. 11
1.5 Η Αλεξάνδρεια ως πολυπολιτισμική πόλη	σ. 13
Κεφάλαιο 2: Εθνικισμός και συγκρότηση ελληνικής ταυτότητας στην παροικία:	
2.1 Εθνική ιδεολογία	σ. 16
2.2. Η Ελληνική Κοινότητα της Αλεξάνδρειας	σ. 20
2.3 Εθνική ιδεολογία και σχολική εκπαίδευση	σ. 23
2.4 Εθνική ιδεολογία και Φιλανθρωπία	σ. 26
2.5 Εθνική αγωγή	σ. 28
2.6 Εθνική ιδεολογία και παροικιακός Τύπος	σ. 30
2.7 Σύγκρουση εθνικού και κοσμοπολίτικου στοιχείου	σ. 31
Κεφάλαιο 3: Ο αστικός κοσμοπολιτισμός της ελληνικής ελίτ της Αλεξάνδρειας:	
3.1 Τρόπος ζωής της αστικής τάξης	σ. 32
3.2 Ευεργετισμός και κοινωνικό κύρος	σ. 35
3.3 Ο κοσμοπολιτισμός ως κοινωνική ταυτότητα	σ. 37

Κεφάλαιο 4: Η Πηνελόπη Δέλτα ως παράδειγμα σύνθεσης εθνικισμού – κοσμοπολιτισμού:

4.1 Ο Εμμανουήλ και ο Αντώνης Μπενάκης στο αλεξανδρινό περιβάλλον σ. 38

4.2 Η Πηνελόπη Δέλτα ανάμεσα σε δύο κόσμους σ. 40

4.3 Η εθνική ιδεολογία και το έργο της σ. 42

Κεφάλαιο 5: Αρχείο της Π. Σ. Δέλτα, 1 Αναμνήσεις 1899 σ. 43

Συμπεράσματα σ. 49

Βιβλιογραφία σ. 51

Παράρτημα σ. 55

Περίληψη:

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη σχέση εθνικισμού και αστικού κοσμοπολιτισμού στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με επίκεντρο την περίπτωση της Πηνελόπης Δέλτα. Μέσα από τη μελέτη της ελληνικής μεγαλοαστικής τάξης αναδεικνύεται η συνύπαρξη μιας κοσμοπολίτικης κουλτούρας με την προσήλωση στην ελληνική εθνική ιδεολογία. Η Πηνελόπη Δέλτα, επηρεασμένη τόσο από το αλεξανδρινό όσο και από το αθηναϊκό περιβάλλον, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της σύνθετης ταυτότητας. Η εργασία καταδεικνύει ότι ο κοσμοπολιτισμός και ο εθνικισμός δεν υπήρξαν αντικρουόμενα φαινόμενα, αλλά συνυπήρχαν και αλληλεπιδρούσαν στο πλαίσιο της ελληνικής αστικής ελίτ της Αλεξάνδρειας.

Λέξεις – κλειδιά:

Αλεξάνδρεια, εθνικισμός, κοσμοπολιτισμός, ελληνική αστική τάξη, Πηνελόπη Δέλτα.

Abstract:

This paper examines the relationship between nationalism and urban cosmopolitanism in the Greek community of Alexandria during the 19th and early 20th centuries, focusing on the case of Penelope Delta. Through this study of the Greek bourgeoisie, the coexistence of a cosmopolitan culture with a commitment to the Greek national ideology is highlighted. Penelope Delta, influenced by both the Alexandrian and Athenian environment, is a typical example of this complex identity. The paper demonstrates that cosmopolitanism and nationalism were not contradictory phenomena, but coexisted and interacted within the framework of the Greek urban elite of Alexandria.

Keys words:

Alexandria, nationalism, cosmopolitanism, Greek bourgeoisie, Penelope Delta.

Εισαγωγή:

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη συνάρθρωση του εθνικισμού και του αστικού κοσμοπολιτισμού στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας κατά τον 19^ο αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, με άξονα μελέτης την περίπτωση της Πηνελόπης Δέλτα. Η διερεύνηση του θέματος βασίζεται τόσο στην αξιοποίηση πρωτογενούς υλικού, και ειδικότερα του έργου *Αρχείο της Π. Σ. Δέλτα, 1: Αναμνήσεις 1899*, όσο και στη σχετική ιστοριογραφική και βιβλιογραφική παραγωγή.

Αφετηρία της μελέτης αποτελεί η προβληματική που αναπτύσσει ο Άγγελος Νταλαχάνης σχετικά με τη θέση των Ελλήνων επιχειρηματιών, εμπόρων, επενδυτών και τραπεζιτών της Αιγύπτου, καθώς και με τη δυσκολία προσαρμογής τους σε συνθήκες κοινωνικής ή οικονομικής υποβάθμισης¹. Η παρατήρηση συνδέεται άμεσα με τη συγκρότηση μιας εύπορης ελληνικής αστικής τάξης της διασποράς, η οποία δραστηριοποιήθηκε σε αποικιοκρατικό περιβάλλον και ανέπτυξε ιδιαίτερα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Κεντρικό ερώτημα της εργασίας αποτελεί η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο ο κοσμοπολιτικός προσανατολισμός της ελληνικής αστικής τάξης της Αλεξάνδρειας συνυφάνθηκε με την ανάπτυξη και διάδοση του ελληνικού εθνικισμού κατά το τέλος του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η βασική υπόθεση εργασίας είναι ότι οι Έλληνες μεγαλοαστοί της πόλης λειτούργησαν ταυτόχρονα ως φορείς μιας διεθνοποιημένης κοσμοπολίτικης κουλτούρας και ως βασικοί υποστηρικτές της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας. Η διττή αυτή ταυτότητα αποτυπώνεται με ιδιαίτερη σαφήνεια στην προσωπικότητα και το έργο της Πηνελόπης Δέλτα, η οποία βίωσε τόσο το αλεξανδρινό όσο και το αθηναϊκό περιβάλλον και επηρεάστηκε καθοριστικά από αμφότερα.

Η μελέτη του κοσμοπολιτισμού και του εθνικισμού στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας συμβάλλει στην κατανόηση σύνθετων μορφών ταυτότητας που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της νεωτερικότητας και της παγκόσμιας οικονομικής

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

διασύνδεσης. Παράλληλα, προσφέρει τη δυνατότητα επαναξιολόγησης εννοιών όπως ο κοσμοπολιτισμός, η εθνική ταυτότητα και η διασπορά υπό το πρίσμα σύγχρονων

¹ Νταλαχάνης Ά., *Ακυβέρνητη παροικία. Οι Έλληνες στην Αίγυπτο από την κατάργηση των προνομίων στην έξοδο 1937 – 1962*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2015.

προβληματισμών σχετικά με τη διακρατική κινητικότητα, την πολιτισμική αλληλεπίδραση και τις διαδικασίες συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων.

Η εργασία οργανώνεται σε πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι συνθήκες οικονομικής ανάπτυξης της Αιγύπτου κατά τον 19^ο αιώνα, η διαμόρφωση της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας, η δημογραφική της εξέλιξη, η κοινωνική της διαστρωμάτωση και ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας της πόλης.

Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει τη διάδοση της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας στην παροικία της Αλεξάνδρειας, δίνοντας έμφαση στον ρόλο της Ελληνικής Κοινότητας, της εκπαίδευσης, της φιλανθρωπικής δραστηριότητας, της εθνικής αγωγής και του παροικιακού Τύπου στη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται οι εκφάνσεις του αστικού κοσμοπολιτισμού της ελληνικής ελίτ της Αλεξάνδρειας, με έμφαση στον τρόπο ζωής, τις πρακτικές κοινωνικής προβολής και τον ευεργετισμό ως μηχανισμό κοινωνικής νομιμοποίησης και κύρους.

Το τέταρτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην οικογένεια Μπενάκη και ιδιαίτερα στην Πηνελόπη Δέλτα, ως χαρακτηριστική περίπτωση σύνθεσης εθνικιστικών και κοσμοπολίτικων στοιχείων. Μέσα από τη μελέτη της ζωής και του έργου της αναδεικνύονται οι τρόποι με τους οποίους οι δύο αυτές ιδεολογικές και πολιτισμικές κατευθύνσεις συνυπήρξαν και αλληλεπιδρούσαν.

Το πέμπτο κεφάλαιο βασίζεται στο αυτοβιογραφικό κείμενο: *Αναμνήσεις 1899* και εξετάζει όψεις της προσωπικής εμπειρίας της Πηνελόπης Δέλτα, οι οποίες φωτίζουν το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον της ελληνικής αστικής τάξης της Αλεξάνδρειας. Στα συμπεράσματα συνοψίζονται τα βασικά ευρήματα της έρευνας και επιχειρείται η αποτίμηση της σχέσης μεταξύ εθνικισμού και κοσμοπολιτισμού στο πλαίσιο της ελληνικής παροικιακής εμπειρίας.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Κεφάλαιο 1: Η ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική συγκρότηση:

1.1 Η ανάπτυξη της Αιγύπτου τον 19^ο αιώνα:

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ο βαλής Μωχάμεντ Άλη της Αιγύπτου παραχώρησε φορολογική απαλλαγή και ασυλία από την τοπική νομοθεσία, σε όλους όσους επιθυμούσαν να δραστηριοποιηθούν επιχειρηματικά εκεί, στο πλαίσιο των προσπαθειών του να ενταχθεί η χώρα στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα².

Οι Έλληνες πολίτες απολάμβαναν αυτά τα προνόμια μετά την υπογραφή της διμερούς συνθήκης μεταξύ ελληνικού και οθωμανικού κράτους (1855). Όσοι προέρχονταν από εδάφη εκτός των ελληνικών συνόρων εξαγόραζαν είτε την ελληνική είτε κάποια ευρωπαϊκή υπηκοότητα. Η κατασκευή της διώρυγας του Σουέζ (1859 – 1869) δεν διευκόλυνε μόνο το παγκόσμιο εμπόριο αλλά και προκάλεσε αθρόες μετακινήσεις ευρωπαϊκών πληθυσμών προς την Αίγυπτο, συμπεριλαμβανομένων αυτών από τα οθωμανικά εδάφη. Το αιγυπτιακό βαμβάκι διακρίθηκε ως το σπουδαιότερο εξαγώγιμο προϊόν της χώρας, όταν ο αμερικανικός εμφύλιος πόλεμος (1861 – 1865) έγινε αιτία έλλειψης πρώτων υλών στις υφαντουργίες της Βρετανίας. Οι καλλιεργούμενες αιγυπτιακές εκτάσεις με βαμβάκι πολλαπλασιάστηκαν. Ο επενδυτικός τομέας γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη. Το διομολογητικό καθεστώς της χώρας και η διαθεσιμότητα δυτικοευρωπαϊκών κεφαλαίων και τεχνικών υποδομών κατέστησαν την Αίγυπτο τόπο νέων ευκαιριών οικονομικής ανέλιξης. Η Αλεξάνδρεια αναδείχθηκε σε κορυφαίο εμπορικό - επιχειρηματικό κόμβο της Μεσογείου³.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

1.2. Η άνοδος της ελληνικής αστικής τάξης:

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, Έλληνες έμποροι, με καταγωγή από Ήπειρο, Πήλιο και Χίο και τόπο δραστηριοποίησης την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, τη Μασσαλία

² Κιτροέφ Α. *Οι Έλληνες και η διαμόρφωση της νεότερης Αιγύπτου*, μτφρ. Αργύρης Παπασυριόπουλος, Παπασωτηρίου, Αθήνα, 2022, σ. 30.

³ Τρίμη – Κύρου Κ., «Η νέα διασπορά β. Ελληνικές παροικίες στην Αίγυπτο», σ. 373 – 392, στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000: Τα χρόνια της σταθερότητας 1871 – 1909 (Η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του Ελληνισμού)*, τ. 5^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σ. 373 – 377.

και την Τεργέστη, μετακινήθηκαν προς την Αίγυπτο⁴. Η Ρόδος και η Θεσσαλονίκη - έδρα σημαντικών ελληνικών επιχειρηματικών/οικογενειακών οίκων, αποτέλεσαν επιπλέον τόπους προέλευσης Ελλήνων, οι οποίοι επιθυμούσαν να ανελιχθούν επιχειρηματικά. Σε αυτές τις πληθυσμιακές ροές προσμετρήθηκαν οι εκ του Λονδίνου Έλληνες επιχειρηματίες - επενδυτές, που δραστηριοποιούνταν οικονομικά σε αγορές παγκοσμίου ενδιαφέροντος⁵.

Όσοι από τους προαναφερθέντες μετακινήθηκαν προς την Αίγυπτο το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα στηρίχθηκαν στις προσωπικές σχέσεις με τον Μωχάμεντ Άλη για την καθιέρωσή τους στην αιγυπτιακή αγορά⁶. Η αιγυπτιακή ενδοχώρα αποτέλεσε περιβάλλον πραγματοποίησης των όποιων επαγγελματικών σχεδίων τους στη βάση κυρίαρχου - κυριαρχούμενου και ώσμωσης με τους εντοπίους (φελλάχοι). Κατά μήκος της κοιλάδας του Νείλου, στα κτήματα των Ελλήνων καλλιεργούνταν αγροτικά προϊόντα σε περιβάλλον (προ)βιομηχανικού τύπου πρακτικών (υποτέλεια, παιδική εργασία, ανθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης)⁷.

Η καλλιέργεια και το εμπόριο σιταριού, λιναρόσπορου, σταφίδας, μαστίχης, ρυζιού, λαδιού και βάμβακος σε περιορισμένη έκταση, όπως και η ίδρυση ή η επέκταση βιοτεχνιών (μετάξι, λουλάκι, όπιο κ.ά.), η εριοβιομηχανία και η δερματοποιία αποτέλεσαν επιπλέον πεδία οικονομικής δραστηριότητας των μικροκεφαλαιούχων⁸.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Η αιγυπτιακή ηγεσία του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα χρησιμοποίησε τα ευρωπαϊκά κεφάλαια για την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων με απώτερο σκοπό, κυρίως, την επέκταση της χρονικής διάρκειας της σοδειάς του βάμβακος⁹. Όσοι Έλληνες έμποροι - επιχειρηματίες μετακινήθηκαν προς την Αίγυπτο εκείνη την χρονική περίοδο,

⁴ Τρίμη, *ό.π.*, σ. 374.

⁵ Κιτροδέφ, *ό.π.*, σ. 38 - 43.

⁶ Τρίμη, *ό.π.*, σ. 376 - 377.

⁷ Τομαρά - Σιδέρη Μ., *Ο Αιγυπτιώτης ελληνισμός στους δρόμους του βαμβακιού*, Κέρκυρα, Αθήνα, 2021, σ. 17, 19 - 25, 100, 110, 118.

⁸ Κιτροδέφ, *ό.π.*, σ. 33 - 34.

⁹ Τομαρά, *ό.π.*, σ. 16, 18.

υιοθέτησαν τις αρχές της ελεύθερης αγοράς, επιδιώκοντας υψηλό κέρδος μέσω χαμηλής παραγωγής και δανεισμού χρημάτων με δυσβάστακτους όρους για τους δανειολήπτες¹⁰.

Οι Έλληνες αυτού του δεύτερου κύματος μετανάστευσης αξιοποίησαν τις δυνατότητες που πρόσφερε η κεφαλαιοκρατική λειτουργία και αναδείχθηκαν στον επενδυτικό – χρηματοπιστωτικό τομέα. Η μονοκαλλιέργεια (βαμβάκι) και η εισαγωγή ατμοκίνητων εκκοκκιστικών μηχανών από την Βρετανία στις ελληνικές επιχειρήσεις εξασφάλισαν υψηλή αποδοτική παραγωγή βαμβακιού. Οι εξαγωγές του εμπορεύματος από την Αίγυπτο προς το μητροπολιτικό κέντρο (Βρετανία) ενίσχυσαν τη βιωσιμότητα των ελληνικών επιχειρήσεων. Η θέση των Ελλήνων εμπόρων – επιχειρηματιών, τόσο στην αιγυπτιακή όσο και στη διεθνή αγορά (Ευρώπη, Ινδίες, Ιαπωνία κ.ά.), ενισχύθηκε με την εστίαση στην παραγωγή νέων προϊόντων. Ο διαχωρισμός και η σύνθλιψη του βαμβακόσπορου εισήγαγε στην αγορά το βαμβακέλαιο, το σαπούνι, τη βαμβακόπιτα κ.ά. Η αξιοποίηση νέων ποικιλιών βάμβακος («Σάκελ» κ.ά.) βελτίωσε την ποιότητα του βαμβακιού. Ο συνδυασμός δημιουργίας συνθηκών για καινοτόμες επιχειρηματικές ενέργειες, εκμετάλλευσης πρώτης ύλης βάσει νέων τεχνολογιών και αποδοτικών υπηρεσιών σε μεγάλη κλίμακα οδήγησε στην μεγιστοποίηση των κερδών τους¹¹.

Οι Έλληνες μεγαλοεπιχειρηματίες επέδειξαν υψηλή προσαρμοστικότητα και ευελιξία στον τομέα της έρευνας, καταγεγραμμένη στην εφαρμογή λειτουργικών επιχειρηματικών μεθόδων παραγωγής. Τα ελληνικής ιδιοκτησίας καπνεργοστάσια πρόσφεραν εξειδίκευση στην τυπογραφία, στη λιθογραφία και στη βιβλιοδεσία.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Η ποτάμια ναυσιπλοΐα, οι επενδύσεις σε γαλλοβρετανικές ασφαλιστικές - κτηματικές επιχειρήσεις, η βυρσοδεψία, η ελαιουργία, η ποτοποιία, η παραγωγή ζύθου και η χρηματοδότηση εταιρειών ύδρευσης – άρδευσης αποτέλεσαν επιπρόσθετα πεδία

¹⁰ Χατζηιωσήφ Χ., «Αναζητώντας τη χαμένη εθνική τάξη στην Αλεξάνδρεια: Τσίρκας – Καβάφης», *Σύγχρονα Θέματα*, 122 – 123 (Ιούλιος – Δεκέμβριος 2013), σ. 49 – 59, Διατίθεται στο: <https://www.synchronathemata.gr> [Ανακτήθηκε: 19 Ιουνίου 2025], σ. 52 – 54.

¹¹ Τομαρά, ό.π., σ. 100 – 103, 110 111, 118 – 119, 122, 125 – 128.

ενδιαφέροντος¹². Επίσης, η παρουσία Ελλήνων επενδυτών στον τομέα των πετρελαϊκών και ξενοδοχειακών εταιρειών ήταν ισχυρή¹³.

Από το 1901, το Ελληνικό Εμπορικό Επιμελητήριο της Αλεξάνδρειας (ΕΕΕΑ) αποτελούσε πυλώνα εμπορικής και επιχειρηματικής δραστηριότητας της ελληνικής παροικίας της πόλης. Το ΕΕΕΑ λειτουργούσε ως το θεσμοθετημένο επαγγελματικό δίκτυο, το οποίο ελεγχόταν από την μεγαλοαστική τάξη της πόλης, της οποίας τα μέλη συμβάδιζαν ιδεολογικά με αυτά της ελληνικής πολιτικής ελίτ¹⁴. Οι στόχοι του ΕΕΕΑ συμπεριλάμβαναν την ενίσχυση των εμπορικών σχέσεων μεταξύ ελληνικού και αιγυπτιακού κράτους, τη διασφάλιση των ελληνικών συμφερόντων στην Αίγυπτο και τη βοήθεια των επαγγελματιών της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας, κυρίως σε περιόδους οικονομικών δυσκολιών¹⁵.

1.3 Δημογραφική εξέλιξη και ελληνική επιχειρηματικότητα:

Ο χαρακτήρας της ελληνικής επιχειρηματικότητας, ιδιαίτερα στην Αλεξάνδρεια, διαμορφωνόταν αναλόγως του βαθμού οικονομικής βεβαιότητας ή αβεβαιότητας. Οι διεθνείς και γεωπολιτικές εξελίξεις της εποχής επηρέαζαν τις πληθυσμιακές αυξομειώσεις στις ελληνικές παροικίες. Οι όποιες μεταβολές επενεργούσαν στους τομείς της παραγωγής αγαθών – υπηρεσιών, της απασχόλησης, των επενδύσεων και της κατανάλωσης της ελληνικής παροικιακής αγοράς.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Παραδείγματα συρρίκνωσης των οικονομικών επιδόσεων των ελληνικών επιχειρήσεων αποτέλεσαν η οικονομική κρίση του 1870 και η χρεωκοπία του 1876, συναρτώμενες με το υπέρογκο αιγυπτιακό κρατικό χρέος προς το γαλλικό και το βρετανικό κράτος¹⁶.

¹² Τομαρά – Σιδέρη Μ., *Αλεξανδρινές οικογένειες: Χωρέμη – Μπενάκη – Σαλβάγου*, Κέρκυρα, Αθήνα, 2013, σ. 20, 27, 30, 32.

¹³ Κιτροέφ, *ό.π.*, σ. 225.

¹⁴ Νταλαχάνης Α., «Μεταξύ παροικίας, μητρόπολης και διασποράς: Στρατηγικές μετανάστευσης για τους Έλληνες της Αιγύπτου, 1945 – 1956», σ. 187 – 213, *Μνήμων* 31 (2010), σ. 187 – 188, 193 – 194.

¹⁵ Kitroeff A., *The Greeks in Egypt 1919 – 1937: Ethnicity and Class*, Οξφόρδη, Ithaca Press London, 1989, σ. 19 – 20.

¹⁶ Navet – Cremillet Marie – Cécile, « Πηνελόπη Δέλτα, η Αλεξανδρινή », σ. 313 – 335, στο : Π. Σ. Δέλτα, *σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της*, Αλ. Π. Ζάννας (επιμ.), Εστία, Αθήνα, 2006, σ. 316, 318.

Η διακοπή των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ ελληνικού και οθωμανικού κράτους (1854), προκάλεσε προβλήματα στις μεταφορές προϊόντων προς την Αίγυπτο¹⁷. Η εθνική με πατριωτικά στοιχεία εξέγερση των Αιγυπτίων του 1882 ενάντια στη γαλλοβρετανική (οικονομική) κυριαρχία και την πολιτική ηγεσία της χώρας προκάλεσε και τον στρατιωτικό έλεγχο από τη Βρετανία. Η επικρατούσα συνθήκη επιβράδυνε την ελληνική επιχειρηματικότητα για σύντομο διάστημα, ιδιαίτερα στην Αλεξάνδρεια¹⁸.

Παρομοίως, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι οικονομικές κρίσεις (1907, 1911) και οι απώλειες Ελλήνων που έλαβαν μέρος τους εθνικούς πολέμους (εθελοντές, επίστρατοι, 1912 - 1913) επηρέασαν αρνητικά την πλειονότητα των ελληνικών επιχειρήσεων. Η εθνικολαϊκού χαρακτήρα εξέγερση του 1919 δεν προκάλεσε μόνο μεταναστεύσεις Ελλήνων προς το Σουδάν, την Αιθιοπία και την Ελλάδα, αλλά και καταστροφές στις ελληνικές μικροεπιχειρήσεις που έδρευαν σε περιοχές με έντονη παρουσία αιγυπτιακού στοιχείου. Αντιθέτως, η επιστροφή των στρατευμένων του 1914 - 1918, οι ροές από τη Μικρά Ασία πριν το 1922 και οι αφίξεις προσφύγων μετά το 1922 (παροδική εγκατάσταση) λειτούργησαν επικουρικά στην άνοδο της δυναμικής της αγοράς¹⁹.

1.4 Κοινωνική διαστρωμάτωση:

Η αθρόα αύξηση του πληθυσμού των ελληνικών παροικιών της Αιγύπτου προκάλεσε τη διεύρυνση της κοινωνικής πυραμίδας.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλλα».

Οι μεγάλοι όγκοι και πενιχρού εισοδήματος μεταναστευτικές ροές προέρχονταν από διάφορες αγροτικές περιοχές της Ελλάδας, από την Κύπρο, την Κρήτη και τα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου, όπως η Κάσος. Οι εργάτες, οι τεχνίτες και οι υπάλληλοι όλων των βαθμίδων, που επρόκειτο να εργαστούν στην Εταιρεία της Διώρυγας του Σουέζ, εγκαταστάθηκαν στις γύρω περιοχές (Σουέζ, Ισμαηλία, Πορτ - Σάιτ κ.ά.). Η κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου στο εσωτερικό της χώρας αποτέλεσε πόλο

¹⁷ Σουλογιάννης Ε., *Η ελληνική κοινότητα της Αλεξάνδρειας, 1843 - 1993*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα, 2005, σ. 113.

¹⁸ Berridge J., «Imperialist and Nationalist Voice in the Struggle for Egypt Independence, 1919 - 22», *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 3 (2014), τ. 42, σ. 420 - 439, Διατίθεται στο: <http://www.academia.edu> [Ανακτήθηκε: 30 Απριλίου 2015], σ. 421 - 427.

¹⁹ Τρίμη - Κύρου Κ., «Ο ελληνισμός της Αιγύπτου 1909 - 1922», σ. 309 - 322, στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 - 2000: Η εθνική ολοκλήρωση 1909 - 1922 (Από το κίνημα στο Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή)*, τ. 6^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σ. 309 - 311.

έλξης για σημαντικό αριθμό μεταναστών εργατών – τεχνιτών. Σε κάθε περίπτωση τα συγγενικά και τοπικά δίκτυα αναλάμβαναν την εύρεση εργασίας για τους άνδρες μετανάστες, οι οποίοι είτε έφερναν τις οικογένειές τους στην Αίγυπτο μετά από ένα ορισμένο διάστημα είτε δημιουργούσαν οικογένειες στον τόπο φιλοξενίας με κόρες γνωστών τους παροίκων²⁰.

Η αιγυπτιακή ενδοχώρα αποτέλεσε τόπο φιλοξενίας και για τους Έλληνες που ασχολούνταν με την παραγωγή και την πώληση τροφίμων. Οι περισσότεροι εξ αυτών δημιούργησαν μικρές, ευέλικτες μικροεπιχειρήσεις, έκθετες στις διαθέσεις της αγοράς. Αυτοαπασχολούμενοι, μπακάληδες, τοκογλύφοι, μεσάζοντες κ.ά. συνδέθηκαν με τον κόσμο των μεγαλοεπιχειρηματιών – μεγαλοκεφαλαιούχων, μέσω διευρυμένων τοπικών δικτύων και βάσει εμποροπιστωτικών συμφερόντων²¹. Στην οικονομική – παραγωγική διαδικασία από το εσωτερικό της Αιγύπτου μέχρι «των απωτάτων άκρων αυτής» και, έως τους εξαγωγικούς ελληνικούς οίκους και τις τράπεζες της Αλεξάνδρειας συνέπρατταν Έλληνες γεωπόνοι, ενοικιαστές, επιθεωρητές κτημάτων, υπάλληλοι και διευθυντές γραφείων, τεχνίτες διαφόρων ειδικοτήτων, παραλήπτες βάμβακος και μεσίτες εσοδειών²².

Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι ελληνικές βιομηχανίες προόδευαν με τη συσσώρευση κεφαλαίων και επενδύσεων στην τεχνολογία. Η παραγωγή και η εξαγωγή των ελληνικών σιγαρέτων στις αγορές του Ατλαντικού και της Άπω Ανατολής συνεπαγόταν μαζική παραγωγή επί τη βάσει συστήματος εργοστασιακών πρακτικών

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

οικογενειακού προτύπου (πατερναλισμός), εξειδίκευση, μισθωτή εργασία και εξασφάλιση ανθρώπινου δυναμικού. Το εργοστασιακό περιβάλλον αποτέλεσε τη βάση για το σχηματισμό ενός αμιγώς εργατικού πληθυσμού, που εμφορούνταν ιδεολογικά από τον ιταλόφωνο αναρχισμό ή από το ευρωπαϊκό σοσιαλιστικό/εργατικό κίνημα²³.

Οι Έλληνες σιγαροποιοί και οι εργαζόμενοι της Εταιρείας της Διώρυγας του Σουέζ, με συνείδηση κοινών συμφερόντων, αποτέλεσαν τους πρώτους πυρήνες μιας μορφής συνδικαλιστικού εργατικού κινήματος στην Αίγυπτο. Τα αιτήματά τους εκφράζονταν

²⁰ Τρίμη, ό.π., «Η νέα ...», σ. 374 - 377.

²¹ Χατζηιωσήφ, ό.π., σ. 53.

²² Τομαρά, ό.π., *Αλεξανδρινές ...*, σ. 22, 24.

²³ Τρίμη, ό.π., «Η νέα ...», σ. 377 - 378.

συλλογικά, είτε με απεργιακές κινητοποιήσεις (1894, 1914) είτε με συγκρότηση αδελφοτήτων (1908) και σωματείων (1918). Κάποια από αυτά αφορούσαν την αύξηση των αμοιβών, την προστασία των εργαζομένων, τις συνθήκες εργασίας, τον περιορισμό της μηχανοποίησης της παραγωγής²⁴.

1.5 Η Αλεξάνδρεια ως πολυπολιτισμική πόλη:

Η ίδια η ιστορία της Αλεξάνδρειας διαμορφώθηκε μέσα από χωρικές και πολιτισμικές διαδοχικές φάσεις κατά τη διάρκεια των αιώνων. Η γεωγραφική της θέση στη Μεσόγειο την ανέδειξε σε εμπορικό μεταφορικό κόμβο, ανάλογης σημασίας με τα υπόλοιπα λιμάνια της Ιταλίας ή των ακτών της Μικράς Ασίας. Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, η εκεί εγκατάσταση διαφόρων πληθυσμών σηματοδότησε την ποικιλομορφία της και νοηματοδότησε την πολυπολιτισμικότητά της²⁵.

Έως τα μέσα της δεκαετίας του 1830, μικρά ιστιοφόρα, αρκετά υπό ελληνική σημαία, στελεχωμένα με ελληνικά πληρώματα, απέπλεαν από και κατέπλεαν στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας, εξυπηρετώντας το εμπόριο μεταξύ Αιγύπτου – Κωνσταντινούπολης²⁶. Έως το 1870, η Αλεξάνδρεια είχε γίνει το τέταρτο πολυσύχναστο λιμάνι στη Μεσόγειο. Μεταξύ του 1884 και 1930, οι αφίξεις των ατμόπλοιων αυξήθηκαν περισσότερο από τέσσερις φορές και ο πληθυσμός της πόλης υπερδιπλασιάστηκε. Η μεγάλη αστική

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

συγκέντρωση Ελλήνων στην Αλεξάνδρεια επιβεβαιώθηκε στην αύξηση του αριθμού των βαπτίσεων και των γάμων. Οι Έλληνες πάροικοι - ελληνικής ή αιγυπτιακής υπηκοότητας, υπερτερούσαν αριθμητικά επί του συνόλου των ξένων κατοίκων²⁷.

Ο συγχρωτισμός ανθρώπων διαφορετικών εθνοτήτων καθόρισε την κοσμοπολίτικη ατμόσφαιρα της πόλης. Οι Ιταλοί εκφράστηκαν εθνοτικά με παρόμοιο τρόπο με τους Έλληνες, λ.χ. ως προς το βαθμό ενδογαμίας, ωστόσο, ο κοινοτικός θεσμός δεν αποτελούσε κεντρικό - αντιπροσωπευτικό όργανο, διότι οι σχέσεις των Ιταλών με τους εκκλησιαστικούς φορείς ήταν ομαλές και το ιταλικό διπλωματικό σώμα είχε κεντρικό

²⁴ Τρίμη, ό.π., «Ο ελληνισμός ...», σ. 314 - 316.

²⁵ Navet, ό.π., σ. 316 - 320.

²⁶ Πολίτης Α., *Ο ελληνισμός και η νεωτέρα Αίγυπτος: Ιστορία του Αιγυπτιώτου ελληνισμού από του 1798 μέχρι 1927*, τ. πρώτος, Εκδοτική Εταιρεία «Γράμματα», Αλεξάνδρεια - Αθήναι, 1928, σ. 164 - 166, 212, 217 - 218.

²⁷ Kitroeff, ό.π., σ. 13, 20, 24.

ρόλο. Οι Εβραίοι - οι περισσότεροι με αιγυπτιακή υπηκοότητα, ήταν μια σημαντική σε μέγεθος κοινότητα, αν και διαιρεμένη σε υποομάδες Σεφαραδιτών από την Ισπανία, Ασκενάζ από την ανατολική Ευρώπη και αραβόφωνων Καραϊτών. Αυτοί αφομοιώθηκαν στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας, διατηρώντας τα πολιτιστικά τους χαρακτηριστικά σε υψηλότερο βαθμό σε σχέση με τις άλλες εθνότητες²⁸.

Οι Γάλλοι και οι Βρετανοί, οι περισσότεροι εξ αυτών εγκατεστημένοι στα αστικά κέντρα, ξεχώριζαν από τις υπόλοιπες εθνότητες, ως προς την οικονομική τους ευμάρεια και τη χαλαρότητα των κοινοτικών δεσμών. Οι γαλλικές και βρετανικές κοινότητες δεν αναπτύχθηκαν επί τη βάση ενός δικτύου εθνικών οργανώσεων. Οι εθνοτικοί τους δεσμοί δεν στόχευαν στη διατήρηση γαλλικής ή αγγλικής εθνικής ταυτότητας και στα σχολεία τους μπορούσαν να φοιτήσουν τέκνα από διάφορες εθνότητες²⁹. Το «Κολέγιο Βικτώρια» στην Αλεξάνδρεια, το οποίο δεχόταν τέκνα Αιγυπτίων, Αρμενίων, Μαλτέζων, Ισπανών, Ιταλών, Βέλγων, Ολλανδών, Γάλλων, Ελβετών, Τούρκων και Ελλήνων, αποτέλεσε πρότυπο κοσμοπολιτισμού και διάχυσης της ευρωπαϊκής γνώσης³⁰. Τα γαλλικά και τα βρετανικά σχολεία εξυπηρετούσαν και τους στόχους των κυβερνήσεών τους για πολιτισμική παρείσφρηση στην αιγυπτιακή κοινωνία, ενδεχομένως και στις άλλες ξένες κοινότητες³¹.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Η ακμάζουσα εμπορική - επιχειρηματική πορεία των Ελλήνων αυτής της τάξης ανέδειξε τον κοσμοπολιτισμό της Αλεξάνδρειας, την ελληνική αστική ηγεμονία και τη δημόσια κινητικότητα σε αποικιοκρατούμενο περιβάλλον. Η πολιτισμική ώσμωση λειτουργούσε αρμονικά, εμπλουτίζοντας την καθημερινότητά τους. Ιδιαίτερα, από το 1882 και μετά, η Αλεξάνδρεια παρουσίαζε εικόνα μιας σύγχρονης πόλης της εποχής, θεμελιωμένη στο εμπόριο - κυρίως του βαμβακιού, στην καπιταλιστική ανάπτυξη και στη μετάδοση του δυτικοευρωπαϊκού τρόπου ζωής³².

²⁸ Kitroeff, Στο ίδιο, σ. 20 - 22.

²⁹ Kitroeff, Στο ίδιο, σ. 22 - 23.

³⁰ Κιτροέφ, ό.π., σ. 226.

³¹ Νταλαχάνης, ό.π., *Ακυβέρνητη ...*, σ. 197.

³² Κιτροέφ, ό.π., σ. 212 - 219, 232.

Στο πολυμορφικό περιβάλλον της Αλεξάνδρειας, η γνώση ξένων γλωσσών ήταν απαραίτητη, τόσο για την επικοινωνία των Ελλήνων της πόλης στην καθημερινότητά τους όσο και για την επαγγελματική τους ανέλιξη. Η ελληνική οικονομική ελίτ της Αλεξάνδρειας χρησιμοποιούσε τη γαλλική γλώσσα, τη *lingua franca* της επικοινωνίας και του εμπορίου, ακόμη και έως τη δεκαετία του 1940³³.

Η αγάπη των Ελλήνων μεγαλοαστών της Αλεξάνδρειας για τον γαλλικό πολιτισμό, η επιρροή της γαλλικής κουλτούρας και η προτίμηση στα γαλλικά σχολεία διατηρήθηκαν σε υψηλά επίπεδα για ολόκληρες γενιές, παρά την εδραίωση της βρετανικής κυριαρχίας στην Αίγυπτο από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Εν τω μεταξύ, το ποσοστό ελληνικής ιθαγένειας των παροίκων της πόλης που μιλούσαν αγγλικά, γαλλικά και ιταλικά ανερχόταν για τους άνδρες στο 42% και για τις γυναίκες στο 29,2% (απογραφή, 1927)³⁴.

Οι Έλληνες μεγαλοαστοί αναγίνωσκαν ευρωπαϊκά έντυπα και χρησιμοποιούσαν πάνω από μια γλώσσες τόσο στις επαγγελματικές συμφωνίες και στα επαγγελματικά ταξίδια σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες όσο και στην καθημερινότητά τους. Τα μέλη μιας μεγαλοαστικής οικογένειας της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας μιλούσαν ελληνικά μεταξύ τους, επικοινωνούσαν στα αραβικά με τους υπηρέτες, στα αγγλικά με τους Βρετανούς αμαξάδες και τους αστυνομικούς της πόλης και τα παιδιά τους είχαν Γαλλίδα δασκάλα και Αγγλίδα γκουβερνάντα³⁵.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Η ιστορία της Αλεξάνδρειας – αρχαία ή μυθική, αξιοποιήθηκε και ταυτοχρόνως παραλλάχθηκε στον λογοτεχνικό λόγο, που εικονοποίησε τον ρομαντισμό, τον ελιτισμό και την αίσθηση μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας που πρόβαλε η ελληνική μεγαλοαστική τάξη³⁶. Άλλωστε, στην αρχαιότητα η αλεξανδρινή κοινωνία ήταν ιεραρχημένη βάσει πλούτου ή/και κύρους, που αντλούνταν τόσο από την πολιτική εξουσία όσο και την ελληνική παιδεία. Η αντίληψη για τη διαρκή παρουσία ενός ελληνικού έθνους με πολιτισμικά χαρακτηριστικά και η δημιουργία μια διεθνούς κοινότητας βάσει πολιτισμικού εξελληνισμού παρέμεναν διαχρονικά σταθερά στο

³³ Νταλαχάνης, ό.π., *Ακυβέρνητη ...*, σ. 186 – 187, 361.

³⁴ Kitroeff, ό.π., σ. 22 – 24.

³⁵ Navet, ό.π., σ. 315 – 320, 326 – 329.

³⁶ Νταλαχάνης, ό.π., *Ακυβέρνητη ...*, σ. 360 – 361.

φανταστικό των Ελλήνων της Αλεξάνδρειας, κυρίως αυτών που ανήκαν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα³⁷.

Κεφάλαιο 2: Εθνικισμός και συγκρότηση ελληνικής ταυτότητας στην παροικία:

2.1 Εθνική ιδεολογία:

Από τις αρχές της σύστασης ελληνικού κράτους, η ηγεσία της χώρας προχώρησε στην ίδρυση ελληνικού Γενικού Προξενείου στην Αλεξάνδρεια (1833), στο πλαίσιο της προώθησης των πολιτικών - εμπορικών σχέσεων, μεταξύ ελληνικού και αιγυπτιακού κράτους. Οι αρμοδιότητες των Ελλήνων διπλωματών συμπεριλάμβαναν, ανάμεσα σε άλλα, την προστασία των συμφερόντων των παροίκων, την έκδοση ή ανανέωση διαβατηρίων Ελλήνων υπηκόων και την παροχή άδειας εισόδου ξένων υπηκόων στο ελληνικό κράτος κ.ά. Η σύσταση κρατικών υπηρεσιών στην Αλεξάνδρεια προκάλεσε την αρχική μεγάλη αστική συγκέντρωση ελληνικού πληθυσμού, ο οποίος αυξήθηκε ραγδαία τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα³⁸.

Η διογκωμένη πληθυσμιακά και πλούσια ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας, με θέση στη Μεσόγειο μετά την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη προκάλεσε το ενδιαφέρον των κυρίαρχων αστικών στρωμάτων της Ελλάδας. Η συμπερίληψη του συγκεκριμένου πληθυσμού στο πρόγραμμα της επεκτατικής ελληνικής πολιτικής (τέλη

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

19^{ου} αιώνα), παρ' όλο που αυτός ανήκε στους ομογενείς της διασποράς και όχι στους αλύτρωτους, θα μπορούσε να εξηγηθεί λόγω της ανάγκης του ελληνικού κράτους για ισχυροποίηση³⁹.

Ο 19^{ος} αιώνας για την Ελλάδα σήμαινε ανεξαρτησία από την οθωμανική κυριαρχία (1821), ίδρυση αυτοτελούς ιστορικής οντότητας (1832), διαχωρισμό από την ιστορία του βαλκανικού «χώρου» και αναπτέρωση ελπίδων για ανάκτηση εδαφών, στο πλαίσιο των εξελίξεων αυτού που ονομάζεται «Ανατολικό ζήτημα». Η αρνητική στάση των δυτικοευρωπαϊκών Δυνάμεων σχετικά με την εδαφική διεύρυνση της Ελλάδας

³⁷ Μπουραζέλης Κ., «Έλληνες και βάρβαροι. Κρίση και μετάπλαση της έννοιας της ελληνικότητας στα χρόνια του Αλεξάνδρου και την ελληνοιστική εποχή», σ. 63 – 70, στο: *Έλληνα, Ρωμίοι, Γραικοί: συλλογικοί προσδιορισμοί & ταυτότητες*, Όλγα Κατσιαρδή – Hering, Αναστασία Παπαδία – Λάλα, Κατερίνα Νικολάου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), Ευρασία, Αθήνα, 2018, σ. 66 – 68.

³⁸ Kitroeff, *ό.π.*, σ. 14 – 15.

³⁹ Kitroeff, *ό.π.*, σ. 15.

εκλήφθηκε από την ελληνική πολιτική ηγεσία και την κοινωνία ως αθέτηση μιας ηθικής υποχρέωσης από την ευρωπαϊκή πλευρά. Ο φιλελληνισμός απομυθοποιήθηκε, στο πλαίσιο της αντίληψης ότι η πνευματική οφειλή της Ευρώπης δεν είχε αποδοθεί στο ελληνικό κράτος με πολιτικό αντιστάθμισμα. Η ανάγκη για απαντήσεις στα επιχειρήματα του Φαλμεράνερ σχετικά με την καταγωγή των Ελλήνων τέθηκε ως αναγκαιότητα. Οι τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα ήταν μια εποχή αναμέτρησης των Ελλήνων τόσο με την «εξευγενισμένη», εκσυγχρονισμένη Ευρώπη, βάσει σύγκρισης με το αρχαιοελληνικό παρελθόν, όσο και με τους γείτονες στα ανατολικά από θέση «ανωτερότητας»⁴⁰.

Η χρησιμοποίηση των όρων «ελληνισμός» και «Μεγάλη Ιδέα» νοηματοδότησαν τον ελληνικό αλυτρωτικό εθνικισμό. Με άλλα λόγια, η εδαφική επέκταση του ελληνικού κράτους δεν προϋπόθετε μόνο πολιτική/κοινωνική σταθερότητα - οικονομική ισχύ αλλά και προσδιορισμένη ιδεολογία. Η επίκληση, λοιπόν, των στοιχείων όπως η ελληνική γλώσσα, η χριστιανική θρησκεία και η πολιτισμική κληρονομιά (άυλη, υλική) θα αποδείκνυε τη νοητή, συναισθηματική σύνδεση των Ελλαδιτών και των ελληνικών πληθυσμών που διαβιούσαν εκτός κρατικών συνόρων, στα οθωμανικά εδάφη⁴¹.

Η καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης στον ελληνισμό αποτέλεσε τη βάση για μια ομοιογενή εθνική αφήγηση, έτσι ώστε να θεμελιωθεί ιδεολογικά το έθνος, όχι με

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

γνώμονα τον τόπο καταγωγής, το συμφέρον ή το θρησκευτικό δόγμα, αλλά το κοινό παρελθόν. Το έθνος εννοούνταν ως πολιτική κοινότητα που μετέχει συναισθήματος και συνείδησης. Όσο για το Κράτος, αυτό αποτελούσε τον φορέα του έθνους⁴².

Ως εκ τούτου, οι θέσεις των ιστορικών περί «συνέχειας» και «ενότητας» στον χωροχρόνο χρησιμοποιήθηκαν για να αναδειχθεί το αδιάσπαστο του έθνους στην πολιτισμική του βάση. Ο όρος «ελληνισμός» επανασημασιοδοτήθηκε για να συμπεριλάβει τους διαδεχόμενους *ελληνισμούς*. Ο όρος «έθνος» εντάχθηκε στον τίτλο του πανεπιστημιακού μαθήματος του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, «Ιστορία του

⁴⁰ Σκοπετέα Ε., *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 – 1990)*, Πολύτυπο, Αθήνα, 1988, σ. 13, 25, 32 – 34, 163 – 170, 331.

⁴¹ Πολίτης Α. *Ρομαντικά χρόνια: Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830 – 1880*, Ε.Μ.Ν.Ε., Αθήνα, 2003, σ. 27, 31, 61 – 63.

⁴² Άντερσον Μ. *Φαντασιακές κοινότητες: στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Ποθητή Χαντζαρούλα, Νεφέλη, Αθήνα, 1997, σ. 24 – 28, 50 – 51.

ελληνικού έθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των νεωτέρων» (1854). Η Ιστορία θα διαμόρφωνε τον Έλληνα πολίτη με συγκροτημένη νεοελληνική ταυτότητα. Η χρονική συγκυρία για την εισαγωγή της διδασκαλίας της ενιαίας ιστορίας στην τριτοβάθμια εκπαίδευση πραγματοποιήθηκε σε μια ευνοϊκή χρονική περίοδο, κατά την οποία ο αριθμός της σπουδάζουσας νεολαίας είχε αυξηθεί και μετασχηματιστεί με την πρόσθεση των επήλυδων⁴³.

Ο πολιτικός και ιστορικός λόγος συνδέθηκαν άρρηκτα, όταν το ελληνικό βασίλειο αντιμετώπισε το Πανεπιστήμιο Αθηνών (ίδρυση:1837) ως «εργαστήριο παραγωγής ιδεολογίας». Τούτων δοθέντων, η ολοκλήρωση των εργασιών του πανεπιστημιακού κτηρίου, η εκδοτική δραστηριότητα του διδακτικού προσωπικού και οι διάφοροι λογοτεχνικοί διαγωνισμοί χρηματοδοτήθηκαν από το ελληνικό κράτος και από ιδιώτες. Τμήμα της πανεπιστημιακής κοινότητας «ταυτίστηκε» τόσο με τον μεγαλοϊδεατισμό του Ιωάννη Κωλέττη όσο και με τον κρατικό εκσυγχρονισμό του Χαριλάου Τρικούπη⁴⁴.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Οι Έλληνες αστοί, απόφοιτοι του Πανεπιστημίου Αθηνών, ήταν αυτοί που επάνδρωσαν τον κρατικό μηχανισμό, συνδέθηκαν με την προϊούσα αστικοποίηση – εκβιομηχάνιση της δεκαετίας του 1870, και, στη συνέχεια, με τον βενιζελικό φιλελευθερισμό (1910) και εμπορούμενοι από την εθνική ιδέα, χρησιμοποίησαν την παιδεία ως ιδεολογικό μηχανισμό. Η αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας, μέσω της διδασκαλίας της ιστορίας εξυπηρετούσε τα συμφέροντα ενός κράτους, σε περίοδο αμφισβήτησης της πολιτισμικής κυριαρχίας του στα Βαλκάνια (Εξαρχία, 1870). Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας εξασφάλιζε την γλωσσική ομοιομορφία, άρα και την πολιτισμική αφομοίωση του ελληνισμού στο ενιαίο εθνικό κράτος⁴⁵.

⁴³Καραμανωλάκης Β., *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837 – 1932)*, Ι.Α.Ε.Ν./Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2006, Διατίθεται στο: <https://www.openbook.gr> [Ανακτήθηκε: 11 Δεκεμβρίου 2025], σ. 10, 87, 99, 156, 180, 404 – 405.

⁴⁴Καραμανωλάκης, Στο ίδιο, σ. 96, 101, 104 – 105, 113, 395, 403 – 405.

⁴⁵Αθανασιάδης Χ., «Διδάσκοντας το έθνος», στο: Ν. Κ Αλιβιζάτος (επιμ.), *Τα διακόσια χρόνια του ελληνικού κράτους: Δομές και θεσμοί 10: Εκπαίδευση και πολιτική*, Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), σ. 65 79, Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και Τράπεζα Πειραιώς, Αθήνα, 2023, σ. 66, 68 – 69, 77 – 78.

Η σχέση του Έλληνα με το αρχαιοελληνικό παρελθόν του έλαβε πολιτικές διαστάσεις, από τη στιγμή που η πολιτεία και η κοινωνία την αντιμετώπισε ως «εθνικό ζήτημα». Ποια γλώσσα θεωρούνταν «εθνική», η καθαρεύουσα που βρισκόταν πιο κοντά στην αρχαία ελληνική γλώσσα ή η δημοτική, η οποία αποτελούσε φυσική εξέλιξή της; Με ποια από τις δύο θα πορευόταν το έθνος για να επεκταθεί εδαφικά και να εξελιχθεί οικονομικά, δεδομένης της ανάπτυξης της βιομηχανίας, της γεωργίας, του εμπορίου και της ναυτιλίας. Η γλωσσική διαμάχη που ακολούθησε ενεργοποίησε τα αντανάκλαστικά της ελληνικής κοινωνίας, σχετικά με την εθνική ταυτότητα. Η προσπάθεια των Ελλήνων αστών της βενιζελικής παράταξης για γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1917 - 1920) δεν τελεσφόρησε. Η εθνική - κοινωνική κρίση, που κυοφορήθηκε για πολλά χρόνια, προκάλεσε και την ταυτοτική⁴⁶.

Στο πλαίσιο αυτό, η εθνική συνείδηση - ο νέος ενοποιητικός παράγοντας των ελληνόφωνων χριστιανών ορθόδοξων, αποτελούσε τη βάση της ιδεολογικής και της συναισθηματικής σύνδεσης μεταξύ Ελλαδιτών και ομογενών της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Αυτό σήμαινε μετατροπή της ελληνορθόδοξης ταυτότητας σε ελληνική, μέσω της καλλιέργειας της αίσθησης του ανήκειν σε μια ανθρώπινη ομάδα, η οποία εξελισσόταν στη διάρκεια του χρόνου, ως αδιάσπαστη και συνεχής⁴⁷.

2.2. Η Ελληνική Κοινότητα Αλεξάνδρειας:

Η κοσμοκορησκευτικού χαρακτήρα, «Ελληνο - Αιγυπτιακή Ορθόδοξη Κοινότητα» (Αλεξάνδρεια, 1843) συστάθηκε από μικροκεφαλαιούχους Έλληνες της παροικίας. Η ονομασία της σηματοδοτούσε και σημασιοδοτούσε τη διάθεση των Ελλήνων να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους, μέσω της καλλιέργειας σχέσεων ωφελείας με την αιγυπτιακή ηγεσία, σε μια χρονική περίοδο ενδυνάμωσης των εμπορικών σχέσεων μεταξύ του ελληνικού και του αιγυπτιακού κράτους⁴⁸. Μάλιστα, ο εκάστοτε Γενικός Πρόξενος της Ελλάδας στην Αλεξάνδρεια θα αναλάμβανε τη θέση του επίτιμου

⁴⁶ Φραγκουδάκη Α., *Η γλώσσα και το Έθνος, 1880 - 1980: Εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2001, σ. 31 - 36, 103 - 105, 120 - 124.

⁴⁷ Kitroeff, *ό.π.*, σ. 14 - 15.

⁴⁸ Kitroeff, Στο ίδιο, σ. 17.

προέδρου της Κοινότητας («Θεμελιώδης Κανονισμός», 1854)⁴⁹. Έως τότε, μια πρώτη μορφή κοινοτικής οργάνωσης υποδείκνυαν το «Σχολείον των Γραικών» και το Νοσοκομείο των Γραικών. Ανέκαθεν, ένας χώρος στη μονή του Αγίου Σάββα (αρχές 4^{ου} αιώνα), η οποία είχε οικοδομηθεί εκτός της Αλεξάνδρειας, χρησιμοποιούνταν για κατάλυμα και νοσηλεία των χριστιανών της περιοχής και των ναυτικών⁵⁰.

Από το 1887 και μετά, η πορεία της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας καθοριζόταν από τις πολιτικές πρακτικές του εθνικού κέντρου με τους Έλληνες διπλωμάτες να αναλαμβάνουν εντεταλμένη αποστολή. Η «Ελληνική Κοινότητα Αλεξάνδρειας» (ΕΚΑ), η οποία συστάθηκε ως οργανωμένος φορέας νομικού προσώπου, αναγνωρισμένος με βασιλικό διάταγμα, αποτέλεσε πρότυπο για τις ελληνικές κοινότητες στην Αίγυπτο, τόσο σε επίπεδο λειτουργίας όσο και στόχων.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Η ονομασία της αποτελούσε ένδειξη παράκαμψης της συμβολής της Εκκλησίας, τόσο στην καλλιέργεια του εθνικού φρονήματος όσο και στη διατήρηση της συνοχής των Ελληνορθόδοξων⁵¹.

Σύμφωνα με το ιδρυτικό καταστατικό της ΕΚΑ, δικαίωμα του εκλέγειν είχαν άπαντες, αρκεί να ήταν άρρενες και τακτικά μέλη, που κατέβαλαν ετησίως το ποσό των 200 γροσιών, ενώ του εκλέγεσθαι είχαν μόνο όσοι πλήρωναν ετησίως 500 γρόσια και άνω. Η πρόβλεψη για χρηματική εισφορά των συμμετεχόντων στην ΕΚΑ και η σύνδεση της οικονομικής επιφάνειας των Ελλήνων μεγαλοαστών με το δικαίωμα ψήφου απεικόνιζε τον διαχωρισμό βάσει οικονομικών μεγεθών και φύλου⁵².

Στις θεσμικές υποχρεώσεις της ΕΚΑ συμπεριλαμβάνονταν η διατήρηση αγαστών σχέσεων μεταξύ ελληνικής παροικίας και κάθε αιγυπτιακής Αρχής. Επίσης, η φροντίδα της σχολικής εκπαίδευσης και γενικότερα η πνευματική εξέλιξη της νεολαίας της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας. Επιπλέον, η ανάπτυξη της ακίνητης και

⁴⁹ Σουλογιάννης, ό.π., σ. 29.

⁵⁰ Σουλογιάννης, Στο ίδιο, σ. 17.

⁵¹ Kitroeff, ό.π., σ. 17.

⁵² Πολίτης, ό.π., *Ο Ελληνισμός ...*, σ. 245.

κινητής κοινοτικής περιουσίας, σε συνδυασμό με τη σταθερή αύξηση των εισπράξεων των τακτικών και των έκτακτων δωρεών προς την κοινότητα⁵³. Σε κάθε περίπτωση, τα «εθνικά» ιδρύματα της ΕΚΑ θα αποδίδονταν στη δικαιοδοσία του Γενικού Προξενείου⁵⁴.

Από την άλλη πλευρά, η χριστιανική εκκλησία στην Αλεξάνδρεια είχε έντονη και μακρά παρουσία στην περιοχή και αποτελούσε πόλο έλξης των χριστιανικών πληθυσμών της Αιγύπτου από τον 1^ο αιώνα μ. Χ. Το κύρος της δεν επλήγη ούτε με την αποδυνάμωση της κυριαρχίας της, λόγω της δημιουργίας Κοπτικού και του Ανατολικού Ορθόδοξου Πατριαρχείου (451 μ. Χ.) ούτε εξαιτίας των οικονομικών ζητημάτων που προέκυπταν ανά χρονικές περιόδους⁵⁵.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλλα».

Το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, η συνέργεια μεταξύ κοινοτικών και εκκλησιαστικών φορέων στην Αλεξάνδρεια ήταν ομαλή. Παράδειγμα αгаστικής συνεργασίας αποτέλεσε η βακουφική δωρεά για την οικοδόμηση νοσοκομείου εντός της Αλεξάνδρειας (1853) και η εδαφική επέκταση του κοιμητηρίου, το οποίο βρισκόταν σε οικόπεδο που είχε παραχωρήσει ο Μωχάμεντ Άλη στους Ορθόδοξους Έλληνες στην περιοχή Σάτμπυ⁵⁶.

Η σχεδόν αρμονική συμπόρευση μεταξύ του Προκαθήμενου του Πατριαρχείου της Αλεξάνδρειας και της ηγεσίας της Ελληνορθόδοξης Κοινότητας συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια της ανέγερσης της «Εκκλησίας του Κοινού» (1844) και του «Εθνικού Ναού» (1856), παρόλο που η πατριαρχική πλευρά θεωρούσε τον κοινοτικό θεσμό «συσσωμάτωση ξένων υπηκόων»⁵⁷.

Μια πρώτη μορφή ρήξης μεταξύ αυτών των δύο φορέων ιδεολογίας – εξουσίας, θρησκευτικής και κοινοτικής/εθνικής, επήλθε με την οικοδόμηση του Ναού του Ευαγγελισμού (εγκαίνια, 1856), ο οποίος προβλήθηκε από την ΕΚΑ ως το νέο θρησκευτικό κέντρο για τους ελληνικούς πληθυσμούς της παροικίας⁵⁸.

⁵³ Κανονισμός της Έλληνικής έν Αλεξανδρεία κοινότητος. Έγκριθείς και έπικυρωθείς υπό της Έλλ. Κυβερνήσεως. Τη 18^η Ιουνίου 1887, Τύποις Όμονοις, Έν Αλεξανδρεία, 1887, σ. 1 – 17, Διατίθεται στο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/438-0000023> [Ανακτήθηκε: 13 Μαΐου 2015], σ. 1 – 6, 15 – 16.

⁵⁴ Πολίτης, ό.π., Ο Ελληνισμός ..., σ. 245.

⁵⁵ Kitroeff, ό.π., σ. 15 – 16.

⁵⁶ Σουλογιάννης, ό.π., σ. 18, 31, 42, 112 – 113, 203.

⁵⁷ Πολίτης, ό.π., Ο Ελληνισμός ..., σ. 228 – 229, 233, 243 – 244, 284 – 291.

⁵⁸ Σουλογιάννης, ό.π., σ. 29.

Από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, η μεταξύ τους ρήξη έγινε βαθύτερη. Ο Πατριάρχης της Αλεξάνδρειας πρόβαλλε αξιώσεις ως ηγέτης του Γένους και του Έθνους, με πολιτικοθρησκευτικό ρόλο, αντλώντας ισχύ από την ιστορία των χριστιανικών θεσμών στη Βυζαντινή και Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η επιδίωξη της κυριαρχίας του στο ποίμνιο της πόλης έλαβε χώρα σε μια χρονική περίοδο σημαντικής αύξησης του εκεί ελληνικού πληθυσμού⁵⁹.

Μάλιστα, το Πατριαρχείο της Αλεξάνδρειας, ως οργανισμός αιγυπτιακού δικαίου, απολάμβανε την υποστήριξη του αιγυπτιακού κράτους, ιδιαίτερα σε θέματα περιέλευσης στην πατριαρχική δικαιοδοσία διαφόρων ακινήτων. Η απαίτηση από την πατριαρχική πλευρά της συνδιαχείρισης των κοινοτικών εσόδων από δωρεές και κληροδοτήματα και, της κοινοτικής να συναποφασίζει για εκκλησιαστικά διοικητικά θέματα συνιστούσαν αιτίες της μεταξύ τους αντιμαχίας.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλλα».

Βασικό ζήτημα διένεξης αποτέλεσε η ευθύνη του σχολικού μηχανισμού. Η υποβάθμιση του μαθήματος των θρησκευτικών στα κοινοτικά σχολεία συνδυαστικά με τα όρια που τέθηκαν από την κοινοτική ηγεσία στην πατριαρχική δράση σχετικά με την σχολική εκπαίδευση είχε ως αποτέλεσμα την ίδρυση σχολείων υπό την εποπτεία της Εκκλησίας⁶⁰.

Η σχέση μεταξύ της κοινοτικής και της εκκλησιαστικής ηγεσίας έλαβε έντονα συγκρουσιακό χαρακτήρα. Η αντιπαράθεση μεταξύ αυτών των δύο ηγεσιών, που συνεχίστηκε ακόμη και κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, είχε ως συνέπεια την αποδυνάμωση του πατριαρχικού κύρους στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας. Ωστόσο, το θρησκευτικό αίσθημα των Ελλήνων της πόλης διατηρήθηκε ισχυρό και το Πατριαρχείο συνέχιζε να συμμετέχει στην κοινοτική ζωή⁶¹.

2.3 Εθνική ιδεολογία και σχολική εκπαίδευση:

Τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, η διπλωματική αντιπροσωπεία στην Αλεξάνδρεια και η ηγεσία της ΕΚΑ αποτέλεσαν φορείς εκμάθησης της παροικιακής νεολαίας στις εθνικές αξίες. Η σχολική κοινοτική εκπαίδευση λειτούργησε ως

⁵⁹ Kitroeff, ό.π., σ. 14 – 15, 18.

⁶⁰ Σουλογιάννης, ό.π., σ. 50, 249, 259, 261, 272, 275 – 276.

⁶¹ Kitroeff, ό.π., σ. 15 – 17.

κατεξοχήν χώρος συστηματικής καλλιέργειας της εθνικής συνείδησης. Ο απώτερος στόχος ήταν η δημιουργία μιας ελληνικής παροικίας, η οποία θα λειτουργούσε ως ενιαίο – αρραγές σύνολο, συνδεδεμένο νοητικά και πρακτικά με την κυρίαρχη εθνική ιδεολογία⁶².

Σε επίπεδο πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης λειτούργησαν το «Αλληλοδιδασκικόν» - δεχόταν μαθητές παντός έθνους και θρησκεύματος δίχως δίδακτρα, το οποίο αποτελούσε πύλη εισόδου για το τριετές «Ελληνικόν Σχολείον»⁶³. Το συντακτικό και η γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, η παλαιά και νέα Γεωγραφία της Ελλάδας και η παλαιά Ιστορία της Ελλάδας του Παπαρρηγόπουλου θεωρούνταν βασικά μαθήματα.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλλα».

Η αποστήθιση της διδακτέας ύλης, η χρηστομάθεια, η πρωινή προσευχή και η εκγύμναση στους «καλούς» τρόπους ήταν απαραίτητα στοιχεία διαπαιδαγώγησης⁶⁴.

Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση δημιουργήθηκε από την ΕΚΑ για να μην αναγκάζονται οι Έλληνες μαθητές να φοιτούν στα ξένα σχολεία. Το «Αβερύφειο Γυμνάσιο» αναγνωρίστηκε από το Υπουργείο Εκπαιδύσεως της Ελλάδας ως ισότιμο με τα αντίστοιχα ελληνικά. Αρχικά, αυτό στεγάστηκε στην «Τοσιτσαία Σχολή» και κάλυπτε τις ελλείψεις της κοινότητας για γυμνασιακή μόρφωση με τρεις τάξεις (1870), στη συνέχεια με έξι (1930). Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ιδρύθηκαν η «Εμπορική Σχολή» (1902), η οποία για ένα διάστημα λειτούργησε ως τμήμα του Αβερωφείου και στη συνέχεια ως «Σαλβάγειος Επαγγελματική Σχολή» (1906) καθώς και η «Ζερβουδάκειος Σχολή» (1907), η οποία διέθετε γυμνάσιο και εμπορικό τμήμα. Εργαστήριο για εκμάθηση κοπτικής, ραπτικής και χειροτεχνίας για τα κατώτερα οικονομικά, κοινωνικά στρώματα της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας είχε το «Μπενάκειο Ορφανοτροφείο Θηλέων» (1909)⁶⁵.

Το ελληνικό κράτος αντιμετώπισε την ελληνική και την παροικιακή σχολική εκπαίδευση ως ένα ενιαίο σύστημα, αναγνωρίζοντας την ισοτιμία των κοινοτικών με

⁶² Kitroeff, Στο ίδιο, σ. 18.

⁶³ Πολίτης, ό.π., *Ο Ελληνισμός ...*, σ. 241 – 242.

⁶⁴ Σουλογιάννης, ό.π., σ. 120 -123, 129 – 130, 150 – 151.

⁶⁵ Σουλογιάννης Ε., *Αβερύφειο Γυμνάσιο της Ελληνικής Κοινότητας Αλεξάνδρειας*, Σ.Α.Α.Σ.Α. Αθήνα, 1992, Διατίθεται στο: <https://anemi.lib.uoc.gr> [Ανακτήθηκε: 24 Φεβρουαρίου 2026], σ. 9 – 14.

τα ελληνικά σχολεία. Τα προνόμια που είχαν παραχωρηθεί από το αιγυπτιακό κράτος στους ξένους της χώρας επέτρεπαν μεγάλη ελευθερία δράσης στα σχολεία τους. Η παροχή τμήματος εκπαιδευτικού υλικού και ο έλεγχος του περιεχομένου των σχολικών σπουδών από εντεταλμένους κρατικούς λειτουργούς ήταν καθήκοντα του ελληνικού κρατικού μηχανισμού. Οι σχολικές εφορείες δεσμεύτηκαν για την απρόσκοπτη λειτουργία των σχολικών προγραμμάτων και φρόντισαν για τον διορισμό και την πληρωμή των εκπαιδευτικών, οι οποίοι προέρχονταν από τον εθνικό ιστό και, αρκετοί εξ αυτών, από διάφορα κέντρα του ελληνισμού⁶⁶.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Το περιεχόμενο και ο τρόπος διδασκαλίας του μαθήματος της ελληνικής ιστορίας στα κοινοτικά σχολεία συναρτήθηκαν με τους εθνικούς στόχους. Η ελληνική γλώσσα χρησιμοποιήθηκε ως απόδειξη ύπαρξης του έθνους. Η υπόσταση έθνους και γλώσσας αναδείχθηκε ως αδιάκοπη και εξακολουθητική στον χωροχρόνο, αρχής γενομένης της ελληνικής αρχαιότητας. Η Ιστορία και η γλώσσα αποτέλεσαν ομογενοποιητικά στοιχεία του έθνους και, από κοινού, μοχλός προώθησης εθνικής συνείδησης. Η ενίσχυση των συμβολικών και φυσικών συνδέσεων με την «Πατρίδα» θα οδηγούσε την παροικιακή νεολαία στην κατανόηση και εμπέδωση της εθνικής ταυτότητας. Η διαπάλη για το γλωσσικό ζήτημα επηρέασε την ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας, με τους αριστερών φρονημάτων εκπαιδευτικούς να υποστηρίζουν τη χρήση της δημοτικής⁶⁷.

Η Εφορεία των σχολείων της ΕΚΑ ουδέποτε αμφισβήτησε την καθαρεύουσα, τις κλασικές σπουδές και την εθνικοθηρησκευτική διαπαιδαγώγηση των νέων. Οι διπλωματικές αρχές, η κοινοτική ηγεσία και οι «εθνικόφρονες» πάροικοι συνεργάζονταν για τον έλεγχο των πολιτικών φρονημάτων των εκπαιδευτικών, ιδιαίτερα την περίοδο που η «κομμουνιστική απειλή» κυριαρχούσε ως πολιτικό – ιδεολογικό αφήγημα (αρχές 20^{ου} αιώνα)⁶⁸.

⁶⁶ Νταλαχάνης ό.π., *Ακυβέρνητη ...*, σ. 184 – 188.

⁶⁷ Νταλαχάνης, ό.π., *Ακυβέρνητη ...*, σ. 186 – 188.

⁶⁸ Νταλαχάνης, Στο ίδιο, σ. 188 – 189, 206.

Η ηγεσία της ΕΚΑ χρηματοδοτούσε σταθερά τα κοινοτικά σχολεία, ακόμη και σε περιόδους οικονομικής δυσπραγίας και, εις βάρος των πάσης φύσης κοινωφελών ιδρυμάτων (γηροκομεία κ.ά.) ή πληθυσμιακών ομάδων που βρίσκονταν σε ανάγκη (Συσσίτια κ.ά.). Οι ιθύνοντες της ΕΚΑ εφάρμοζαν εκπαιδευτικές πολιτικές για τους μαθητές με γονείς χαμηλού εισοδήματος, οι οποίοι απαλλάσσονταν πλήρως ή μερικώς από τα δίδακτρα⁶⁹. Μάλιστα, οι Έλληνες μαθητές, ακόμη και αυτοί που ανήκαν στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, αποτρέπονταν από τη φοίτηση στα αιγυπτιακά σχολεία, για να μην προσαρμοστούν ή ενταχθούν στο αιγυπτιακό περιβάλλον.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Η ηγεσία της ΕΚΑ φρόντιζε για την παροχή υποτροφιών στους τελειόφοιτους για φοίτηση στα ελληνικά ή ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, με απώτερο στόχο την απορρόφηση των αποφοίτων στην παροικιακή ή στην ελληνική ή στην ευρωπαϊκή αγορά εργασίας. Εν τω μεταξύ, η τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση αντιμετωπίστηκε από τις ελληνικές μεγαλοαστικές οικογένειες της Αλεξάνδρειας ως ζήτημα ήσσονος ή μηδενικής σημασίας⁷⁰.

Η εστίαση της ηγεσίας της ΕΚΑ στη διαμόρφωση του ελληνοκεντρικού χαρακτήρα της σχολικής εκπαίδευσης και στη πληθυσμιακή συγκέντρωση των Ελλήνων μαθητών στα κοινοτικά σχολεία είχε επιτυχή έκβαση. Η ισχυροποίηση της εθνικής συνείδησης είχε διαμορφώσει, ιδιαίτερα από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, τη νοοτροπία ολόκληρων γενεών, σχετικά με τη διαρκώς «στενωτάτην επαφήν» με την Μητέρα – Πατρίδα. Όπως φάνηκε, στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας, η γνώση της αραβικής γλώσσας διατηρούνταν σε χαμηλά επίπεδα ακόμη και τη δεκαετία του 1940 και ο δείκτης αναλφαριθμητισμού ήταν χαμηλότερος συγκριτικά με αυτόν στην Αίγυπτο και την Ελλάδα. Η απροθυμία των Ελλήνων μεγαλοαστών να αποκτήσουν αιγυπτιακή υπηκοότητα δεν οφειλόταν μόνο στην απουσία ευκαιριών πλουτισμού, που προκλήθηκαν λόγω της κατάλυσης του προνομιούχου καθεστώτος για τους ξένους, σε μια χώρα, η οποία μετασχηματιζόταν πολιτικά και κοινωνικά⁷¹.

2.4. Εθνική ιδεολογία και Φιλανθρωπία:

⁶⁹ ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, φ.ΚΟ642, «Περί οικονομικής θέσεως του Ελληνισμού Αλεξάνδρειας», 10(1943 – 1948).

⁷⁰ Νταλαχάνης, ό.π., *Ακυβέρνητη ...*, σ. 177 – 178, 184 – 187, 198 – 199.

⁷¹ Νταλαχάνης, Στο ίδιο, σ. 188, 191, 198 – 199, 359, 361.

Τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, η κοινωνική προστασία στην Ελλάδα θεσμοθετήθηκε από την πολιτική ηγεσία, με στόχο την ενοποίηση του κράτους στο εσωτερικό του. Οι επαίτες, οι φτωχοί, τα ορφανά και οι ηλικιωμένοι χρειαζόταν να συμπεριληφθούν στον κοινωνικό ιστό, σε συνδυασμό με την εκμάθηση της ελληνικής λαϊκής οικογένειας στους επιφορτισμένους με ηθικολογικά σχήματα κανόνες συμπεριφοράς. Ο εκπολιτισμός, η ενότητα, ο οικονομικός εκσυγχρονισμός και τα σημασιολογικά περιεχόμενα που δόθηκαν σε αυτές τις λέξεις περιέγραφαν τα εθνικά αφηγήματα της εποχής.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροιμία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Με άλλα λόγια, το ελληνικό κράτος μόνο ως *τέτοιο* θα καθίστατο ικανό και άξιο να διεκδικήσει και τη συμπερίληψη του ελληνισμού στα διευρυμένα κρατικά σύνορά του. Ο αστικός κόσμος της πρωτεύουσας συναίνεσε, υιοθετώντας, αν και επιλεκτικά, μεθόδους δυτικοευρωπαϊκής προέλευσης περί προνοιακής πολιτικής. Οι Έλληνες ευεργέτες ομογενείς της διασποράς συνέβαλαν με δωρεές, κληροδοτήματα και συνδρομές στην οικοδόμηση και τεχνική υποδομή ορφανοτροφείων, βρεφοκομείων, γηροκομείων, ψυχιατρείων κ.ά.⁷².

Η ιδεολογική συνοχή μεταξύ της ηγεσίας της ελληνικής κοινότητας της Αλεξάνδρειας και του εθνικού κέντρου καταδείχθηκε και στον τομέα της φιλανθρωπίας, που απέκτησε εθνική, οικονομική, και κοινωνική διάσταση. Η δυτικού τύπου οργάνωση των συστημάτων πρόνοιας και υγείας είχε διαδοθεί ως αστικό φαινόμενο στις αποικιοκρατούμενες χώρες. Η χρηματοδότηση της παροχής τροφής, περίθαλψης, σχολικής εκπαίδευσης των ορφανών και των φτωχών συμπεριλήφθηκε στις ευθύνες των ευπόρων Ελλήνων. Αυτοί άσκησαν κοινωνικό έλεγχο στο σύνολο των παροίκων, μέσω των φιλανθρωπικών πρακτικών, συντηρώντας τους όποιους κοινωνικούς διαφορισμούς και ανισότητες, που επέτασσε η τάξη τους⁷³.

Ιδιαίτερα, η Ελληνίδα μεγαλοαστή επωμίστηκε τον ρόλο της φιλανθρώπου, που φρόντιζε για την ηθικοπνευματική διαπαιδαγώγηση και την καλλιέργεια της

⁷² Κορασίδου Μ., *Οι Άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους: φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19^ο αιώνα*, Ι.Α.Ε.Ν. – Ε. Ι. Ε., Αθήνα, 1995, Διατίθεται στο: <https://www.openbook.gr> [Ανακτήθηκε: 31 Οκτωβρίου 2014]. σ. 11, 71 – 75, 80, 82.

⁷³ Θεοδώρου Β., «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας. Από τον κοινωνικό έλεγχο στην αμοιβαιότητα», *Μνήμων*, 25 (2003), σ. 171 – 184, Διατίθεται στο: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr> [Ανακτήθηκε: 13 Νοεμβρίου 2015], σ. 171 – 176.

χριστιανικής και εθνικής αγωγής της παροικιακής νεολαίας. Η φιλανθρωπική δραστηριότητα του γυναικείου μεγαλοαστικού πληθυσμού στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας αποτέλεσε το εφαλτήριο για έξοδο των γυναικών από την ιδιωτική σφαίρα. Η φιλανθρωπία όχι μόνο προσέδωσε στην παροικιακή, μεγαλοαστική οικογένεια σπουδαιότητα αλλά και την επιφόρτισε με αξιακά χαρακτηριστικά, καθοριστικά μιας αστικής ταυτότητας⁷⁴.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Σε κάθε περίπτωση, η ΕΚΑ στήριξε με οργανωμένο τρόπο ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες, ενισχύοντας οικονομικά τόσο τους προσφυγικούς πληθυσμούς στην Ελλάδα όσο και στην παροικία (1922) και μάλιστα σε περίοδο οικονομικής δυσπραγίας⁷⁵.

Οργανωμένα αντιμετωπίστηκε η χολέρα του 1865, με την εισαγωγή εμβολίων από δυτικοευρωπαϊκές φαρμακευτικές εταιρείες, με την ΕΚΑ να μεριμνά εξίσου και για τον αιγυπτιακό λαό. Από την άλλη πλευρά, ο συναρτώμενος με την χριστιανική ηθική εθελοντισμός είχε διαταξικό χαρακτήρα. Η συνεισφορά των Ελλήνων της παροικίας της Αλεξάνδρειας στους εθνικούς πολέμους κάλυπτε ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, στις οποίες συμμετείχαν ο «Σύλλογος Ελλήνων Επιστημόνων: Πτολεμαίος Α΄», ο «Μικρασιατικός Σύλλογος» κ.ά. Η δραστηριοποίησή τους αφορούσε την περίθαλψη στρατιωτών και τις αποστολές νοσοκομειακού υλικού, χειρουργείων και ανθρώπινου δυναμικού σε περιόδους εμφυλίων συγκρούσεων (1916), πολέμων (1897, 1912 - 1913, 1940) και εκστρατειών (Δαρδανέλια: 1915 - 1916)⁷⁶.

2.5 Εθνική αγωγή:

Το θρησκευτικό δόγμα, η ελληνική διπλωματική αντιπροσωπεία, η κοινοτική οργάνωση, η σχολική εκπαίδευση και οι παντός τύπου συσσωματώσεις - οργανώσεις στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας λειτούργησαν ως φορείς συσπείρωσης του

⁷⁴Βασιλειάδου Δ. «Όταν η ιστορία της οικογένειας συνάντησε την ιστορία του φύλου», σ. 189 - 298, στο: *Το φύλο στην ιστορία: αποτιμήσεις και παραδείγματα*, Γ. Γκότσης, Ν. Διαλέτης, Ε. Φουρναράκη (επιμ.), Αθήνα, 2015, Διατίθεται στο: <https://www.academia.edu> [Ανακτήθηκε: 13 Νοεμβρίου 2015], σ. 192 - 193, 196 - 197.

⁷⁵Τρίμη - Κύρου Κ., «Αίγυπτος και Μαύρη Αφρική. Οι ελληνικές παροικίες 1922 - 1940», σ. 337 - 350, στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 - 2000, Ο Μεσοπόλεμος 1922 - 1940 (Από την Αβασίλευτη Δημοκρατία στη Δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου)*, τ. 7^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σ. 337 - 339.

⁷⁶Σουλογιάννης, ό.π., *Η ελληνική ...*, σ. 217 - 218, 245 - 246.

ελληνικού στοιχείου⁷⁷. Μόνο σε μια συνενωμένη παροικιακή κοινωνία γύρω από κοινούς στόχους θα μπορούσε να καλλιεργηθεί η εθνική συνείδηση. Η τελετουργική παραστατική αναβίωση των ιστορικών γεγονότων (σχολικές εορτές κ.ά.) προσέδιδε ένα συγκινησιακό φορτίο ταυτισμένο με την μνήμη, ενισχύοντας την εθνική και θρησκευτική χριστιανική ορθόδοξη ταυτότητα⁷⁸.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης

Δέλτα».

Η ίδρυση και η λειτουργία αδελφοτήτων, συλλόγων, σωματείων και παντός είδους συσσωματώσεων συνέτεινε στην ανάπτυξη διαφόρων πολιτισμικών εκφάνσεων (έθιμα, χοροί, τραγούδια κ.ά.), που νοηματοδοτούσαν μια μορφή αντίστασης στην ενσωμάτωση των Ελλήνων παροίκων στην τοπική κοινωνία. Η κοινωνική αλληλεπίδραση των Ελλήνων παροίκων με κριτήριο το επάγγελμα, τα κοινά ενδιαφέροντα και την εντοπιότητα ενίσχυσε τους δεσμούς με την γενέτειρα (σύλλογος Ηπειρωτών, Κρητών κ.ά.). Οι τυποποιημένες πρακτικές και σχήματα με δεσμευτική ισχύ (γυμναστικές επιδείξεις κ.ά.) ή εμβλήματα με συμβολική σημασία (εθνικός ύμνος, ελληνική σημαία) ισχυροποιούσαν την πολιτισμική, εθνοτοπική, επαγγελματική, εθνική ταυτότητα⁷⁹.

Ο αθλητισμός και ο προσκοπισμός χρησιμοποιήθηκαν από την ελληνική ηγεσία ως εργαλείο προπαγάνδας στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας τόσο όσο η σχολική εκπαίδευση. Στην Ελλάδα, μετά τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων (1896), οι αθλητικοί σύλλογοι πλήθυναν και μετά την Ολυμπιάδα του 1906, τα λαϊκά κοινωνικά στρώματα έγιναν αποδέκτες των αθλητικών ιδανικών. Ο προσκοπισμός πλαισιώθηκε από συμπαγή ιδεολογικά κοινωνική ομάδα της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας, που ανήκε στον μεγαλοαστικό πληθυσμό της πόλης (οικογένεια Μπενάκη). Σε κάθε περίπτωση, ο προσκοπισμός παρέμεινε διαταξικός, προτάσσοντας την εθνική κοινωνική συναδέλφωση, το καθήκον και τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από αυτό⁸⁰.

⁷⁷ Kitroeff, ό.π., σ. 16 - 17.

⁷⁸ Κιτροφέφ, ό.π., σ. 179 - 180.

⁷⁹ Δαμανάκης Μ., «Κέντρο, διασπορά και εκπαίδευση», σ. 1- 37, *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 17 (2007), Διατίθεται στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr> [Ανακτήθηκε: 14 Αυγούστου 2015], σ. 3, 7 - 12.

⁸⁰ Λιάκος Α., «Η εμφάνιση των νεανικών οργανώσεων. Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης», σ. 593 - 619, στο: *Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, τ. Α', ΙΑΕΝ - Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1986, σ. 596 - 599, 601 - 604.

Η (παροικιακή) εμπειρία νοηματοδοτήθηκε στον τρόπο του σκέπτεσθαι και πράττειν ενός συνόλου ανθρώπων με κοινούς δεσμούς. Και δεσμός σήμαινε συμφωνία μεταξύ αυτών που διακρίνονταν από μια νοηματική εγγύτητα σχετικά με το πώς κατανοούσαν την ταυτότητά τους επί του πραγματικού και φαντασιακού, βάσει νοητικής και ψυχολογικής λειτουργίας⁸¹.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

2.6. Εθνική ιδεολογία και παροικιακός Τύπος:

Κατ' αρχάς, οι Έλληνες εκδότες στην Αλεξάνδρεια είχαν ξεκινήσει ως τυπογράφοι και δε θεωρούνταν ισάξιοι των Ελλήνων μεγαλοαστών της παροικίας ως προς την κοινωνική προέλευση. Από μια πλευρά, η εκδοτική δραστηριότητά τους αναπτύχθηκε στο πλαίσιο των διομολογήσεων και της βρετανικής παρουσίας (1882), γεγονός που κατοχύρωνε άτυπα μια ελευθερία έκφρασης. Από την άλλη, ο ελληνικής ιδιοκτησίας Τύπος (ελληνόφωνος, ξενόφωνος) δεν αντλούσε θεματολογία μόνο από τον ευρωπαϊκό και τον αιγυπτιακό Τύπο αλλά και από τον ελληνικό. Οπότε, οι Έλληνες εκδότες επηρεάζονταν και συμπεριφέρονταν αναλόγως της παραταξιακής εμπλοκής τους στην ελληνική πολιτική και, είτε υποστήριζαν αυτούς που τάσσονταν υπέρ της της φιλοβασιλικής παράταξης στην Ελλάδα είτε αυτούς που βρίσκονταν ιδεολογικά κοντά στο αγγλόφιλο κόμμα του Τρικούπη⁸².

Εν τω μεταξύ, τα λογοτεχνικά περιοδικά στην Αλεξάνδρεια, είτε εναρμονισμένα είτε αντιτιθέμενα με την εξουσία του εθνικού κέντρου, αποτέλεσαν πεδίο λογοτεχνικής δραστηριότητας των Αθηναίων διανοουμένων. Το περιοδικό «Νέον Σεράπιον» (1909 – 1910) αντιτάχθηκε στον γλωσσικό συντηρητισμό του ακαδημαϊκού κατεστημένου. Το περιοδικό «Γράμματα» (1915) συστάθηκε από νεωτεριστές που διαφώνησαν με την άκαμπτη νοοτροπία του περιοδικού «Νέα Ζωή» (1904 – 1916, 1922 – 1917), του ομίλου «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Αλεξανδρείας»⁸³.

Σε κάθε περίπτωση, ο Τύπος στην Αλεξάνδρεια υπηρέτησε την άνωθεν εθνική αποστολή, ως προς την αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας και αναπαρήγαγε το

⁸¹ Άντερσον, ό.π., σ. 24 – 28, 149.

⁸² Kitroeff, ό.π., σ. 18 – 20, 37 – 42, 45.

⁸³ Σουλογιάννης Ε. (επιμ.), *Η εκδοτική δραστηριότητα των Ελλήνων στην Αίγυπτο. Εκατόν πενήντα χρόνια παρουσίας «έν λόγω ἑλληνικῶ κ' ἐμμέτρῳ καί πεζῶ»*, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα, 1997, Διατίθεται στο: <https://anemi.lib.uoc.gr> [Ανακτήθηκε: 27 Οκτωβρίου 2025], σ. 13.

δημόσιο λόγο της ελληνικής ηγεμονεύουσας αστικής τάξης, κατά τη διάρκεια της περιόδου του κρατικού εκσυγχρονισμού, της εξωστρέφειας της ελληνικής κοινωνίας (1911), των προσδοκιών (1912 - 1913) και των απογοητεύσεων (1922).

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Κατά την περίοδο των εθνικιστικών εξεγέρσεων στην Αίγυπτο (1919) άρχισαν να διαφαίνονται τάσεις ανεξαρτησίας των Ελλήνων εκδοτών από το εθνικό κέντρο και παράλληλα η προσέγγιση των κατωτέρων κοινωνικών στρωμάτων της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας⁸⁴.

2.7 Σύγκρουση εθνικού και κοσμοπολίτικου στοιχείου:

Οι Έλληνες μεγαλοαστοί ζούσαν στο διεθνές περιβάλλον της Αλεξάνδρειας, ήταν αποδέκτες μιας τεχνολογίας, υπαγορευμένης από τον καπιταλισμό του 19^{ου} αιώνα, συμπεριφέρονταν ως φορείς του δυτικοευρωπαϊκού εκσυγχρονισμού και πρόβαλαν τον κοσμοπολιτισμό του *κόσμου* της οικονομικής ελίτ. Με άλλα λόγια, είχαν την αίσθηση της συμμετοχής σε σύνολο ανθρώπων επιδεκτικών της μάθησης, της κριτικής σκέψης και των αστικών, φιλελεύθερων δυτικοευρωπαϊκών ιδεών⁸⁵.

Από την άλλη πλευρά, ενίσχυαν την ελληνικότητά τους, έχοντας επίγνωση της πολιτισμικής κληρονομιάς τους και του ιστορικού παρελθόντος τους, που γίνονταν αντιληπτά βάσει της πεποίθησής τους περί οικουμενικού ελληνισμού. Η ελληνική μεγαλοαστική τάξη ανήκε σε μια *κοινότητα* με εσωτερική συνοχή, πολιτισμική ομοιογένεια και ισχυρή εθνική συνείδηση. Η ελληνική γλώσσα, η διατήρηση της ιστορικής μνήμης και ο τρόπος δόμησης των κοινοτικών σχέσεων (ήθη, έθιμα, εορτασμοί κ.ά.) εμπεριείχαν ένα ιδεολογικό μήνυμα και προσδιόριζαν τα όρια μιας εσωστρεφούς, αλλά όχι αντικοινωνικής συμπεριφοράς⁸⁶.

Η κοινωνική συμπεριφορά των Ελλήνων μεγαλοαστών θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αμφιστρεφής, εναρμονισμένη με την αλεξανδρινή πραγματικότητα - πραγματικότητα με περισσότερες από μια εκδοχές. Στην Αλεξάνδρεια, η αναγκαία συνύπαρξη

⁸⁴ Kitroeff, *ό.π.*, σ. 19 - 20, 28, 43.

⁸⁵ Άντερσον, *ό.π.*, σ. 72, 78, 133 - 134.

⁸⁶ Νταλαχάνης *ό.π.*, *Ακυβέρνητη ...*, σ. 190 - 200, 309, 358 363.

ανθρώπων με διαφορετικές εθνικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές καταβολές, αλλά με παρόμοιες αντιλήψεις και στάση ζωής, όσον αφορούσε τον φιλελευθερισμό στην πολιτική και την οικονομία, αποτέλεσε τον μεταξύ τους ενοποιητικό παράγοντα.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης

Δέλτα».

Ο εθνικισμός τους λειτούργησε ενοποιητικά, διότι δομήθηκε σε αποικιοκρατούμενο πλαίσιο, που άμβλυσε τα όποια εθνικά – πατριωτικά συναισθήματα και διαμόρφωνε μια «υπερεθνική» κοινότητα⁸⁷.

Κεφάλαιο 3: Ο αστικός κοσμοπολιτισμός της ελληνικής ελίτ της Αλεξάνδρειας:

3.1 Τρόπος ζωής της αστικής τάξης:

Στο αλεξανδρινό περιβάλλον, οι Έλληνες μεγαλοαστοί υπό το καθεστώς των προνομίων που απολάμβαναν οι ξένοι στην Αίγυπτο, βίωσαν μια χωροχρονική εμπειρία, σχετική της αστικής – κοσμοπολίτικης ταυτότητάς τους. Κατ' αρχάς, η συμβολή τους στη δημιουργία μιας πόλης - κέντρο εμπορικών, επιχειρηματικών και χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων, την κατέταξε ψηλά στις βαθμίδες του διεθνούς οικονομικού συστήματος της εποχής. Ο ρόλος τους στη διασύνδεση της Αιγύπτου με τις ευρωπαϊκές βιομηχανικές, πετρελαϊκές και άλλες εταιρείες, την τεχνογνωσία και τις καινοτόμες τεχνολογίες συνιστούσε τον πυλώνα της κοσμοπολίτικης ύπαρξής τους⁸⁸.

Το *Quartier Grec* στο Σάτμπυ - ελληνική συνοικία που δημιουργήθηκε τη δεκαετία του 1880, απεικόνιζε τη δυτικοευρωπαϊκή αισθητική, τον οικονομικό διαφορισμό, τον υψηλό βαθμό συνοχής της ελληνικής μεγαλοαστικής τάξης και τους αποκλεισμούς με πολλές αποχρώσεις⁸⁹. Η πλατεία «Μωχάμεντ Άλη» αποτελούσε το μη διαπερατό γεωγραφικό σύνορο μεταξύ των οικονομικά ευκατάστατων της παροικίας της Αλεξάνδρειας και των άλλων, που ανήκαν στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Ο πολεοδομικός και οικοδομικός σχεδιασμός, το μέγεθος, τα υλικά και η αρχιτεκτονική των κτηρίων υπαινίσσονταν μια ταξικά ιεραρχημένη αστική κοινωνία. Ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας του Σάτμπυ καταδεικνυόταν τόσο στα ονόματα των οδών,

⁸⁷ Βερέμης Θ. «Εισαγωγή», σ. 11 - 26, στο: *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Θάνος Βερέμης (επιμ.), Γιάννης Στεφανίδης (μτφρ.), γ' έκδοση, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2003, σ. 14 - 16.

⁸⁸ Κιτροπέφ, ό.π., σ. 223 - 226.

⁸⁹ Navet, ό.π., σ. 318 - 320.

που προσιδίαζαν σε δρόμους μεγάλων ευρωπαϊκών πόλεων, όσο και στην αρμονική συνύπαρξη εύπορων Ελλήνων, Γάλλων, Βρετανών, Ιταλών και Εβραίων.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Παράδειγμα κοσμοπολιτισμού αποτελούσε το κοιμητήριο στο Σάτμπυ, που φιλοξενούσε προτεστάντες, ορθόδοξους και καθολικούς Έλληνες, Κόπτες, Εβραίους Αρμένιους, ελευθερόφρονες κ.ά.⁹⁰.

Οι Έλληνες μεγαλοαστοί της Αλεξάνδρειας εκδιπλώνονταν στη δημόσια σφαίρα, τον χώρο ανάπτυξης των διαφόρων δραστηριοτήτων και των κοινωνικών επαφών. Η ικανότητά τους να επικοινωνούν με τον «άλλο», συζητώντας για ζητήματα αμοιβαίου ενδιαφέροντος, να αναπτύσσουν κριτική σκέψη και να διαμορφώνουν ταυτότητα, δεν νοηματοδοτούσε μόνο τη δυναμική μιας συγκεκριμένης ομάδας ανθρώπων αλλά και μια «κοινωνία» που λειτουργούσε αφ' εαυτής⁹¹.

Η εκμάθηση ξένων γλωσσών στα κοινοτικά σχολεία της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας είχε καθιερωθεί ήδη από την περίοδο της οικονομικής και πολιτισμικής διείσδυσης των κυβερνήσεων της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας (μέσα 19^{ου} αιώνα). Η φοίτηση τέκνων Ελλήνων της μεγαλοαστικής τάξης στα ξένα ιδιωτικά σχολεία, δεν επαύξανε μόνο το κύρος μιας αστικής οικογένειας της ελληνικής παροικίας, αλλά και διευκόλυνε την εύρεση εργασίας στις πολυεθνικές εταιρείες με έδρα είτε την Αλεξάνδρεια είτε κάποια δυτικοευρωπαϊκή χώρα⁹².

Η πολυγλωσσία διευκόλυνε τις διεθνείς επαφές, την ενημέρωση από τον ευρωπαϊκό Τύπο, ενίσχυε την επαγγελματική και κοινωνική ανέλιξή τους και συνέβαλε στην ευκολότερη προσαρμογή τους στο πολυμορφικό περιβάλλον της Αλεξάνδρειας. Οι Έλληνες μεγαλοαστοί χρησιμοποιούσαν πάνω από μια γλώσσες στα ταξίδια, στα γραφεία και γενικότερα στις συναθροίσεις με άλλους ξένους στα σαλόνια, στα καφέ, στις αίθουσες των χορών, των θεάτρων ή στους χώρους των ιπποδρομιών και της άθλησης⁹³.

⁹⁰ Κιτροέφ, ό.π., σ. 215 – 216, 219, 222.

⁹¹ Αβδελά Ε., «Το “δημόσιο” και το “ιδιωτικό” στη νέα πολιτική ιστορία ή τα μεταβαλλόμενα όρια του πολιτικού», *Μνήμων* 21 (1999), σ. 211 – 220, Διατίθεται στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr> [Ανακτήθηκε: 3 Νοεμβρίου 2025], σ. 212 – 213, 215.

⁹² Νταλαχάνης, ό.π., *Ακυβέρνητη ...*, σ. 197 – 198.

⁹³ Κιτροέφ, ό.π., σ. 223 – 227.

Το Alexandria Sporting Club (1890) αποτελούσε πόλο συνάθροισης της ελίτ των βρετανικών οικονομικών κύκλων και των «αριστοκρατών» των διαφόρων κοινοτήτων της Αλεξάνδρειας. Ο χώρος της βρετανικής αθλητικής λέσχης δεν ήταν φιλόξενος ούτε για τους μη εύπορους ούτε για τους Αιγυπτίους, οι οποίοι αποκλείονταν μέσω περίπλοκων διαδικασιών ψηφοφορίας και ύψους ετήσιων εισφορών. Οι βιβλιοθήκες, τα σαλόνια και τα δωμάτια μουσικής της Λέσχης του Μοχάμεντ Άλη και οι αίθουσες τόσο του Δημοτικού Συμβουλίου της Αλεξάνδρειας (1890) όσο και των Διοικητικών Συμβουλίων αποτελούσαν χώρους συνάντησης και αλληλεπίδρασης των ξένων πληθυσμών της πόλης. Οι Έλληνες της μεγαλοαστικής τάξης της Αλεξάνδρειας συμπεριφέρονταν, κατ' όνομα και επί της ουσίας, ως «προσοδούχοι εισοδηματίες» και «καλόγουστοι κοσμοπολίτες» Ευρωπαίοι⁹⁴.

Τα gentlemen's club», που είχαν λάβει μορφή εξαγωγίμου προϊόντος μέσα στην αποικιοκρατία, δε συνιστούσαν μόνο πεδία ανάδειξης και διατήρησης της «αγγλικότητας» ως ταυτότητα, αλλά και αποτελούσαν χώρους, τόσο καλλιέργειας σχέσεων μεταξύ ανθρώπων διαφορετικών πολιτισμών όσο και επιβεβαίωσης αστικής ισχύος και ανισοτήτων (έμφυλων, ταξικών)⁹⁵. Κατά τον ίδιο τρόπο, τα βρετανικής προέλευσης αθλήματα υιοθετούνταν από τους Έλληνες μεγαλοαστούς, κυρίως τους αγγλόφιλους, συμπεριφορά που συντέλεσε στη διάχυσή τους στις ελληνικές, και άλλες, κοινότητες της χώρας. Οι ελληνικοί, βρετανικοί, ιταλικοί, εβραϊκοί κ.ά. αθλητικοί σύλλογοι (στίβου, ποδοσφαίρου) συχνά συναγωνίζονταν μεταξύ τους. Οι ιθύνοντες των αθλητικών σωματείων μεριμνούσαν για τον περιορισμό των όποιων εθνικιστικών αισθημάτων, συνεργάζονταν με τη Διεθνή Ολυμπιακή Επιτροπή ή διατηρούσαν διαπολιτισμικές επαφές με διάφορους οργανισμούς⁹⁶.

⁹⁴ Κιτρορέφ, ό.π., σ. 214 - 224.

⁹⁵ Τομαρά, ό.π., *Αλεξανδρινές ...*, σ. 115, 141.

⁹⁶ Κιτρορέφ, ό.π., σ. 232 - 234.

Όψεις και χώρους κοσμοπολιτισμού υποδείκνυαν οι ελληνικής ιδιοκτησίας ξενοδοχειακές μονάδες, στις οποίες εργάζονταν μάγειρες, καμαριέρες, σερβιτόροι, αχθοφόροι κ.ά. διαφόρων πολιτισμικών υποβάθρων. Επιπροσθέτως, τα σχεδιασμένα για κατανάλωση στο πλαίσιο της βιομηχανικής κουλτούρας προϊόντα, όπως οι κινηματογράφοι και τα ευρωπαϊκά είδη στα εμπορικά καταστήματα. Παρομοίως, οι αλεξανδρινοί λογοτεχνικοί κύκλοι ή οι ομάδες καλλιτεχνικού χαρακτήρα (μουσικές, χορευτικές κ.ά.) συνέθεταν και νοηματοδοτούσαν τον κοσμοπολιτισμό, τόσο των Ελλήνων μεγαλοαστών όσο και της ίδιας της Αλεξάνδρειας⁹⁷. Μια από τις όψεις του κοσμοπολιτισμού των Ελλήνων μεγαλοαστών της αλεξανδρινής παροικίας συνιστούσε και η ενδυμασία, η οποία ήταν σύμφωνη με τα αστικά δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα της εποχής, αντανakλώντας τον «θρίαμβο» της αστικής τάξης⁹⁸.

Στην Αλεξάνδρεια εκδηλώθηκαν πάνω από μια όψεις αστικού κοσμοπολιτισμού. Οι Έλληνες των κατωτέρων κοινωνικών στρωμάτων διατηρούσαν κοινωνικές και επαγγελματικές επαφές με όλους όσοι ανήκαν στην αντίστοιχη κοινωνική τάξη. Οι Έλληνες μεγαλοαστοί της ελληνικής παροικίας, συνδέονταν μεταξύ τους βάσει της αντίληψης ότι ο κοινωνικός - οικονομικός βίος οργανωνόταν σύμφωνα με τους κανόνες της αγοράς. Οι Έλληνες αστοί διανοούμενοι, οι οποίοι σχημάτισαν κοινωνική τάξη προς το τέλος της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, αντλούσαν το κύρος τους από τη μόρφωσή τους, με ιδέες αντίθετες, τόσο του ιμπεριαλισμού και του καπιταλισμού όσο και ενός ελληνοποιημένου φασισμού⁹⁹.

3.2 Ευεργετισμός και κοινωνικό κύρος:

Στο ιδρυτικό καταστατικό της ΕΚΑ αναγραφόταν ότι *μεγάλοι* ευεργέτες θεωρούνταν μόνο όσοι κατέβαλαν στο κοινοτικό ταμείο το ποσό των 400.000 γροσιών και άνω. Το όνομά τους όπως και το ύψος του ποσού της δωρεάς καταγραφόταν σε ειδικό βιβλίο και «κατά χρονολογικήν τάξιν»¹⁰⁰.

⁹⁷ Κιτρούφ, *ό.π.*, σ. 211, 214, 218 - 219, 225.

⁹⁸ Πολίτης, *ό.π.*, *Ρομαντικά ...*, σ. 119 - 120.

⁹⁹ Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 53 - 54.

¹⁰⁰ *Κανονισμός ...*, *ό.π.*, σ. 5 - 6.

Οι Έλληνες μεγαλοαστοί της Αλεξάνδρειας εγκολπώθηκαν την κουλτούρα των Ελλήνων και Βλάχων της Μακεδονίας και της Ηπείρου, που διαβιούσαν στη Βιέννη, τέλη 18^{ου} αιώνα. Εκεί, η χρηματοδότηση της σχολικής εκπαίδευσης στην ελληνική γλώσσα είχε αποκτήσει μεγάλη σπουδαιότητα, διότι αποτελούσε φορέα μετάδοσης εθνικών ιδεών στο χριστιανικό ορθόδοξο Γένος. Εκεί, κάθε ευεργετική πράξη οικονομικού χαρακτήρα, όχι μόνο προβαλλόταν ως ηθικό χρέος του αστού του πλούτου, αλλά και ενδυνάμωνε τη δημόσια εικόνα του. Σε κάθε περίπτωση, οι Έλληνες μεγαλοαστοί της Αλεξάνδρειας, είτε αυτοί του αρχικού πυρήνα είτε αυτοί που άρχισαν να φθάνουν στην Αίγυπτο από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, τοποθετούνταν στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας¹⁰¹.

Το κοινωνικό κύρος των Ελλήνων ευεργετών της Αλεξάνδρειας, λοιπόν, ήταν συναρτώμενο με την οικονομική ευμάρειά τους, ενδεικτική μιας ισχύος αντλημένης από την αλληλεπίδρασή τους με την αιγυπτιακή – βρετανική εξουσία αλλά και από την κοινωνική προσφορά τους. Αυτοί κατανοούσαν τη θέση τους στην ελληνική παροικία σε συνάφεια με το πνεύμα της νεοτερικότητας, την αστική ταυτότητά τους και τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να διοχετευτεί ο πλούτος τους. Η αντίληψη αυτή υποδείκνυε ομαδοποιήσεις και κατηγοριοποιήσεις, συνακόλουθες των κοινωνικών ιεραρχήσεων, προβάλλοντας έναν κάθετο και άμεσο εκτοπισμό των κατωτέρων κοινωνικά τάξεων της ελληνικής παροικίας¹⁰².

Ο ευεργέτης και η σχολική εκπαίδευση συνδέθηκαν άμεσα. Τα ελληνικά σχολεία στην Αλεξάνδρεια θεωρούνταν ανώτερα σε όλα τα επίπεδα (σχολικές εγκαταστάσεις κ.ά.), τόσο από αυτά των σχολείων της Ελλάδας όσο και της ομογένειας. Η χρηματοδότηση της οικοδόμησης και της υλικοτεχνικής υποδομής των κτηρίων από την πλευρά των Ελλήνων ευεργετών καταδείκνυε τη βαρύτητα που δινόταν στον έλεγχο της εκπαίδευσης - τον μοχλό της προόδου του έθνους.

¹⁰¹ Σειρηνίδου Β., «Βαλκάνιοι έμποροι στην αψβουργική μοναρχία (18^{ος} – μέσα 19^{ου} αιώνα). Εθνοτικές ταυτότητες και ερευνητικές αμηχανίες», σ. 53 – 81, στο: *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός, τετράδια εργασίας* 28, Μαρία Α. Στασινοπούλου, Χριστίνα Χατζηγιάννου (επιμ.), Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 2005, σ. 55 – 56, 63, 79 – 80.

¹⁰² Αβδελά, *ό.π.*, σ. 212 – 213, 215.

Η ονοματοδοσία των σχολείων (Αβερύφειο Γυμνάσιο, Ζερβουδάκειος, Τοσιτσαία και Σαλβάγειος σχολές) και των κοινωφελών ιδρυμάτων (Μπενάκειο ορφανοτροφείο, Αντωνιάδειο γηροκομείο, Κατσίκειο νοσοκομείο κ.ά.) εξασφάλιζε τη διατήρηση της μνήμης για το πρόσωπό τους και συντηρούσε - νοηματοδοτούσε την κυριαρχία της τάξης στην οποία αυτοί ανήκαν¹⁰³.

Οι Έλληνες ευεργέτες της παροικίας της Αλεξάνδρειας λειτούργησαν ως πρότυπο ενεργούντος υποκειμένου του 19^{ου} αιώνα, στοχεύοντας στην κοινωνική αναγνώριση που επαύξανε το κύρος της δημόσιας εικόνας τους και, ενδεχομένως, υπό το πρίσμα της ιδιωφέλειας κάλυπταν την ανάγκη τους για κοινωνική αποδοχή και υστεροφημία. Παράλληλα, αυτοί διεκπεραίωσαν την οφειλή τους προς το ελληνικό κράτος, την ιδιαίτερη πατρίδα τους, την ίδια την παροικία και τη χώρα που τους φιλοξενούσε, συμβάλλοντας στην ενίσχυσή τους, οικονομικά και ηθικά¹⁰⁴.

3.3 Ο κοσμοπολιτισμός ως κοινωνική ταυτότητα:

Εκκινώντας από το γεγονός ότι ακόμη και σήμερα η κοινότητα των Αιγυπτιωτών στην Ελλάδα ετεροπροσδιορίζεται σε σχέση με τους ομογενείς, τις απανταχού κοινότητες της ελληνικής διασποράς και τους Ελλαδίτες, θα επιχειρήσουμε μια προσέγγιση του χαρακτήρα του κοσμοπολιτισμού των Ελλήνων μεγαλοαστών της Αλεξάνδρειας που δεν αναιρούσε τον εθνικισμό αλλά συνυπήρχε μαζί του¹⁰⁵.

Ο κοσμοπολιτισμός των Ελλήνων μεγαλοαστών της Αλεξάνδρειας απέρρεε από την αξιοποίηση των δομικών χαρακτηριστικών αυτής της πόλης. Η συμμετοχή τους στην αλεξανδρινή καπιταλιστική οικονομία, οι σχέσεις με ανθρώπους που διέπρεπαν στη διεθνή αγορά, η συγκέντρωση πλούτου στα χέρια τους και η ζωή τους σε μια αποικιοκρατούμενη, πολιτισμικά πολύμορφη, μεγάλη αστική πόλη, καθόρισε το πλαίσιο. Αυτό διευκόλυνε τη διαμόρφωση πολλών ταυτοτήτων και όρισε τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες μεγαλοαστοί της πόλης «έβλεπαν» τον εαυτό τους και αντιλαμβάνονταν τη θέση τους στην αλεξανδρινή κοινωνία¹⁰⁶.

¹⁰³ Νταλαχάνης, ό.π., *Ακυβέρνητη ...*, σ. 184, 197, 359.

¹⁰⁴ Τομαρά, ό.π., *Αλεξανδρινές ...*, σ. 132 - 135, 212 - 228.

¹⁰⁵ Νταλαχάνης, ό.π., «Μεταξύ ...», σ. 189.

¹⁰⁶ Νταλαχάνης, ό.π., *Ακυβέρνητες ...*, σ. 358, 360.

Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι αυτοί υιοθέτησαν τις αξίες ευρύτερου ευρωπαϊκού γίνεσθαι και συνειδητά αυτοπροσδιορίζονταν ως *κοσμοπολίτες* δηλαδή *Ευρωπαίοι*¹⁰⁷. Ως *τέτοιοι* αντιμετώπισαν από θέση «ανωτερότητας» τους Αιγυπτίους και τους Έλληνες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Η ευρωπαϊκή συνείδηση και η αντίληψη για την κοινωνική και πολιτισμική υπεροχή τους απέρρεαν από την επίγνωση της συνοχής τους ως ομάδα και το βαθμό δέσμευσής τους τόσο με αυτήν όσο και με την διεθνή, δηλαδή ευρωπαϊκή κοινότητα. Αυτή η αίσθηση του ανήκειν εδραίωνε την μοναδικότητά τους και απέτρεπε την αφομοίωσή τους από ευρύτερες ομάδες, δίχως να αποδυναμώνει ή καταλύει την ικανότητά τους να ενσωματώνουν στον δικό τους κόσμο χαρακτηριστικά διαφορετικών πολιτισμών, αρκεί αυτά να ήταν δυτικοευρωπαϊκής προέλευσης. Η πολυγλωσσία τους ή η πολιτισμική ευελιξία τους δεν αποτελούσαν πρόσκομμα για μια ξεκάθαρη αντίληψη της ατομικής ιδιαιτερότητάς τους. Το υψηλό πατριωτικό φρόνημα, η εθνική ιδεολογία, η ελληνική γλώσσα και γενικά τα στοιχεία που συνέθεταν μια από τις ταυτότητές τους, δε λειτουργούσαν ανατρεπτικά ως προς τη διαμόρφωση μιας δικής τους πολιτισμικής ταυτότητας¹⁰⁸.

Κεφάλαιο 4: Η Πηνελόπη Δέλτα ως παράδειγμα σύνθεσης εθνικισμού - κοσμοπολιτισμού:

4.1 Ο Εμμανουήλ και ο Αντώνης Μπενάκης στο αλεξανδρινό περιβάλλον:

Η οικογένεια Μπενάκη ήταν μια από τις ισχυρότερες οικονομικά στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας. Η επιχειρηματική δραστηριότητα των μελών της συναρτήθηκε απολύτως με την εισροή των δυτικοευρωπαϊκών κεφαλαίων στην Αίγυπτο. Ο Εμμανουήλ Μπενάκης (Σύρος, 1843 – Αθήνα, 1929), μια από τις πλέον εμβληματικές παρουσίες στην Αλεξάνδρεια, σπούδασε στη Βρετανία, ανέλαβε σταδιακά τη θέση διευθυντή του οίκου Σκυλίτση στην Αίγυπτο (1865) και ίδρυσε μαζί με τον αδελφό εταιρεία βάμβακος.

¹⁰⁷ Κιτροέφ, ό.π., σ. 213.

¹⁰⁸ Νταλαχάνης, ό.π. *Ακυβέρνηση ...*, σ. 179, 198 - 199

Οι συνεργασίες μεταξύ συγγενών εξ αίματος ή εξ αγχιστείας και οι ενδογαμίες στις μεγαλοαστικές οικογένειες της Αλεξάνδρειας εξασφάλιζαν επιχειρηματική άνοδο και οικογενειακή συνοχή. Η συμμετοχή του Μπενάκη στην εταιρεία «Χωρέμης – Mellor και Σια» εξασφαλίστηκε όταν νυμφεύθηκε τη Βιργινία Χωρέμη (Χίος, 1848 – Αθήνα, 1928). Η ίδρυση της «Χωρέμης – Μπενάκης και Σια» (1876) πραγματοποιήθηκε από κοινού με τον αδελφό της συζύγου του¹⁰⁹. Η επαγγελματική τους συνεργασία είχε ως αποτέλεσμα την επέκταση των εξαγωγών βαμβακιού στις αγορές της δυτικής και ανατολικής Ευρώπης, των Ινδιών και της Ιαπωνίας¹¹⁰.

Ο Εμμανουήλ Μπενάκης επέδειξε ευρηματικότητα και προσαρμοστικότητα σε επίπεδο συνεργασιών, καλλιεργώντας συμφέροντες για αυτόν σχέσεις με επιφανείς οικονομικά Βρετανούς, Γάλλους και Αιγυπτίους, με το ελληνικό διπλωματικό σώμα στην Αλεξάνδρεια και με το Ορθόδοξο Ελληνικό Πατριαρχείο. Αυτός αναδείχθηκε όσο λίγοι στον χρηματοπιστωτικό, επενδυτικό τομέα, παραμένοντας προσηλωμένος στην προαγωγή των εμπορικών σχέσεων μεταξύ αιγυπτιακού και ελληνικού κράτους, είτε από τη θέση του αντιπροέδρου του πολυεθνικού εμπορικού συνδέσμου «Alexandria Produce Association» (1883) είτε από του δημοτικού συμβούλου της Αιγυπτιακής Δημαρχίας. Η οικονομική του ισχύς προσέδιδε κοινωνικό κύρος, τόσο στην τοπική αιγυπτιακή κοινωνία όσο και εντός της ελληνικής παροικίας. Ο Εμμανουήλ Μπενάκης ηγήθηκε της ΕΚΑ από το 1901 έως το 1910, έτος εγκατάστασής του στην Αθήνα και ανάληψης του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας (1911 – 1912) και συνεισέφερε οικονομικά στον τόπο της οικογενειακής του καταγωγής (Καλαμάτα), της γέννησής του (Σύρος), της επιχειρηματικής του δραστηριότητας (Αλεξάνδρεια) και στο ελληνικό κράτος, από το οποίο ανακηρύχθηκε «Εθνικός Ευεργέτης»¹¹¹.

Ο Αντώνης Μπενάκης (Αλεξάνδρεια, 1873 – Αθήνα, 1954), ο πρωτότοκος γιός της οικογένειας, μπορεί να μην είχε έντονη παρουσία στα κοινοτικά πράγματα, αλλά συνιστούσε παράδειγμα κοσμοπολίτη – bon viveur, θαμώνα των gentlemen's clubs και των ιστιοπλοϊκών ομίλων στην Αλεξάνδρεια και στην Αθήνα.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλλα».

¹⁰⁹ Τομαρά, ό.π., *Αλεξανδρινές ...*, σ. 104 – 109, 129, 225.

¹¹⁰ Τομαρά, ό.π., *Ο Αιγυπτιώτης ...*, σ. 109 – 110.

¹¹¹ Τομαρά, ό.π., *Αλεξανδρινές ...*, σ. 126 – 128,

Ο Αντώνης Μπενάκης ίδρυσε μαζί με τον σύζυγο της αδελφής του της οικογένειας Χωρέμη την «The Egyptian Motor Traction Company» και ανέλαβε τον οίκο «Χωρέμη – Μπενάκη και Σια» μετά την αποχώρηση του πατέρα του (1910). Επίσης, ταξίδεψε σε πολλές χώρες του κόσμου και συνέλεξε σπάνια αντικείμενα, κυρίως ισλαμικής τέχνης και παράλληλα εστίασε σε έργα ελληνικής, βυζαντινής, μεταβυζαντινής και νεοελληνικής τέχνης. Ο Αντώνης Μπενάκης συμμετείχε στους εθνικούς πολέμους (1897, 1912 – 1913), σε αδελφότητες εθνικοπατριωτικών στοχεύσεων, ανέδειξε το ελληνικό αθλητικό πνεύμα και συνδιαλέχθηκε με το διεθνές προσκοπικό δίκτυο. Μετά την εγκατάστασή του στην Ελλάδα (1926) ίδρυσε το Μουσείο Μπενάκη (1930), διετέλεσε πρόεδρος του Συλλόγου Δημοτικών Τραγουδιών και της Επιτροπής Δελφικών Εορτών, ανέλαβε το Υπουργείο Γεωργίας (1935) και προέδρευσε του διοικητικού συμβουλίου του Ελληνοαμερικανικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος, που είχε ιδρύσει ο πατέρας του¹¹².

4.2 Η Πηνελόπη Δέλτα ανάμεσα σε δύο κόσμους:

Η Πηνελόπη Δέλτα (Αλεξάνδρεια, 1874 – Αθήνα, 1941), το τρίτο κατά σειρά τέκνο του Εμμανουήλ Μπενάκη, εξέφραζε τις παγιωμένες πεποιθήσεις μιας μεγαλοαστικής οικογένειας της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας. Η κατ' οίκον σχολική της εκπαίδευση, συμπεριλάμβανε την εκμάθηση χορού, ξένων γλωσσών και την εξάσκηση στους κανόνες της αστικής συμπεριφοράς¹¹³. Ο γάμος της με τον Στέφανο Δέλτα, Φαναριώτη, φιλάνθρωπο, δημοτικιστή, μεταφραστή του Επίκτητου και του Μάρκου Αυρήλιου, απεικόνιζε μια οικογένεια δομημένη σύμφωνα με το πατερναλιστικό πρότυπο. Η Πηνελόπη Δέλτα ακολουθούσε τον σύζυγό της, ο οποίος εργαζόταν στις επιχειρήσεις του πατέρα της, στα επαγγελματικά του ταξίδια ή για τους ίδιους λόγους εγκαθίσταντο μαζί του στο Λίβερπουλ, στο Παρίσι, στο Γκρατς, στις Βρυξέλες, στη Βιέννη, στη Λειψία, στη Βέρνη και στη Φρανκφούρτη¹¹⁴.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

¹¹² Τομαρά, ό.π., *Αλεξανδρινές ...*, σ. 137 – 138, 140 – 148.

¹¹³ Navet, ό.π., 314, 317, 329.

¹¹⁴ Πετροπούλου Ι., «Από τον παροικιακό ελληνισμό στην εθνική συνείδηση – Finis Graeciae: Η Πηνελόπη Δέλτα και το Μικρασιατικό Ζήτημα», σ. 337 – 381, στο: Π. Σ. Δέλτα, *σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της*, Α. Π. Ζάννας (επιμ.), Εστία, Αθήνα, 2006, σ. 342 – 344.

Η ζωή της στην Αλεξάνδρεια, τα ταξίδια στις δυτικοευρωπαϊκές μεγαλουπόλεις και η πολυγλωσσία της καταδείκνυαν μια μεγαλοαστή με ευρωπαϊκή παιδεία και κοσμοπολίτικη νοοτροπία. Η Πηνελόπη Δέλτα ευθυγραμμίστηκε με την πολιτική παράταξη των Φιλελευθέρων. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος την επηρέασε πολυεπίπεδα, σε βαθμό που τον θεωρούσε «[...] θρησκεία, un culte». Το σημείο καμπής της μεταστροφής της για το πώς θα υπήρχε στην Ελλάδα ήταν η επαφή της με την ελληνική πραγματικότητα. Η οικογένεια Δέλτα εγκαταστάθηκε σε μια χώρα διχασμένη, πολιτικά και κοινωνικά, στα μέσα της δεκαετίας του 1910. Έως τότε, η νοητή εικόνα που είχε σχηματίσει η Πηνελόπη Δέλτα για την «Πατρίδα», αφορούσε σε έναν γεωγραφικό χώρο, άγνωστο, ωστόσο ιερό και σε μια γλώσσα την οποία είχε ανάγει σε αξία, παρ' όλο που δεν την χρησιμοποιούσε στην καθημερινότητά της¹¹⁵.

Η πλήρης αποδοχή της ελληνικής πραγματικότητας, που απομάκρυνε την Πηνελόπη Δέλτα ακόμη περισσότερο από τον κόσμο της κοσμοπολίτικης Αλεξάνδρειας, ήρθε με την ήττα στην Μικρά Ασία (1922). Τότε διαισθάνθηκε το χρέος της να ακολουθήσει την εθνική της αποστολή. Το φιλανθρωπικό έργο της, το οποίο αποδείχθηκε αντάξιο μιας μεγαλοαστής της αλεξανδρινής παροικίας, νοηματοδοτήθηκε πολιτικά. Η Πηνελόπη Δέλτα είχε ήδη χρηματοδοτήσει τον Μακεδονικό Αγώνα (1904), μέσω του Ίωνα Δραγούμη και συνέχιζε να στηρίζει οικονομικά την περίθαλψη των στρατιωτών, τόσο του 1922 όσο και του 1940 όπως και τους φυλακισμένους δημοκρατικούς του 1935. Η χρηματική και ηθική συνεισφορά της προς τους προσφυγικούς πληθυσμούς που κατέφθαναν στην Ελλάδα, είτε εκ Βουλγαρίας (1918) είτε από τη Μικρά Ασία (1924) - για τους Μικρασιάτες διαχειρίστηκε και χρήματα που έλαβε από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ήταν εξίσου σημαντική¹¹⁶.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

4.3 Η εθνική ιδεολογία και το έργο της:

¹¹⁵ Πετροπούλου, ό.π., σ. 338 – 345.

¹¹⁶ Πετροπούλου, Στο ίδιο, σ. 337 – 338, 344 – 345, 350 – 352.

Το σύστημα αρχών που αυτή παρήγαγε και η θεματολογία των βιβλίων της αναδείχθηκαν σε μια χρονική περίοδο που το Βυζάντιο είχε ενσωματωθεί στην εθνική ιστορία. Το ελληνικό περίπτερο στη Διεθνή Έκθεση στο Παρίσι κατασκευάστηκε σε βυζαντινό ρυθμό (1900). Οι νίκες του Βασίλειου Βουλγαροκτόνου παρέπεμπαν στον Μακεδονικό Αγώνα. Η Πηνελόπη Δέλτα πρόταξε ως ενδεδειγμένο τρόπο υλοποίησης του ελληνικού πολιτικού προγράμματος, δηλαδή της ολοκλήρωσης του έθνους σε ένα κράτος, τη διαμόρφωση μιας «γνήσιας» εθνικής συνείδησης. Η εθνικοθρησκευτική αγωγή της νεολαίας θα αποτελούσε το μέσον για την επίτευξη του σκοπού. Ως εκ τούτου, αυτή ανήγαγε σε αξίες το καθήκον και την πειθαρχία, που σήμαιναν αγάπη προς την πατρίδα και σταθερή προσήλωση στην υπηρεσία του έθνους – η έννοια «έθνος» ισοδυναμούσε με την Μεγάλη Ιδέα¹¹⁷.

Η Πηνελόπη Δέλτα έλαβε μέρος στις συζητήσεις σχετικά με τα εκπαιδευτικά φαινόμενα συναρτώμενα με τα γλωσσικά ζητήματα, που αναπτύχθηκαν στους κύκλους των διανοουμένων της διασποράς στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (1917-1920), στο πλαίσιο των πολιτικών οραμάτων της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Η Πηνελόπη Δέλτα τάχθηκε υπέρ της δημοτικής στα ελληνικά σχολεία, θεωρώντας την κατάλληλο όχημα για την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας και παράλληλα άσκησε κριτική στο δογματισμό των σχολικών βιβλίων του ελληνικού κράτους. Η Πηνελόπη Δέλτα πρόταξε ως υπόδειγμα τη δυτικοευρωπαϊκή φιλελεύθερη εκπαιδευτική παράδοση και τη σειρά αναγνωστικών των *Royal Readers* του βρετανικού εκδοτικού οίκου Tomas Nelson and Sons¹¹⁸.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Η Πηνελόπη Δέλτα και η εθνογράφος – μουσικολόγος Μέλπω Λογοθέτη – Μερλιέ, δύο γυναίκες της διασποράς (Αλεξάνδρεια, Κωνσταντινούπολη) με κοινές πολιτισμικές καταβολές διέσωσαν και ταξινόμησαν την παράδοση των Μικρασιατών. Η πραγματοποίηση αυτού του έργου έγινε με τη χρήση ευρωπαϊκής τεχνολογίας και

¹¹⁷ Κιουσοπούλου Τ., «Η Πηνελόπη Δέλτα και το Βυζάντιο», σ. 291 – 312, στο: Π. Σ. Δέλτα, *σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της*, Α. Π. Ζάννας (επιμ.), Εστία, Αθήνα, 2006, σ. 291 – 294, 302, 306 – 307.

¹¹⁸ Δημαράς Α., «Πηνελόπη Δέλτα και εκπαιδευτικός δημοτικισμός: Η περίπτωση των αναγνωστικών (1913 – 1918)», σ. 147 – 191, στο: Π. Σ. Δέλτα, *σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της*, Α. Π. Ζάννας (επιμ.), Εστία, Αθήνα, 2006, σ. 147 – 157, 165, 176 – 177, 180 – 184.

τεχνογνωσίας και τη βοήθεια του Ουμβέρτου Περνό, καθηγητή της Νεοελληνικής Γλώσσας και Γραμματολογίας στη Σορβόνη και μαθητή του Ιωάννη Ψυχάρη. Η εν λόγω «πολιτισμική περιουσία» εισήχθη στον ελληνικό κορμό και στεγάστηκε στο «Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο», στη συνέχεια «Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών» (1930). Η συνεισφορά τους έγκειτο στην αποσόβηση του «φόβου» της ταύτισης του νέου ελληνισμού με την οθωμανική πολιτισμική κληρονομιά. Ο *Ελληνισμός* και οι *Έλληνες*, τα βυζαντινά χρόνια, το 1912 -1913 και η μικρασιατική παράδοση αποτέλεσαν τη θεματολογία του λογοτεχνικού έργου της Πηνελόπης Δέλτα. Η συγγραφέας, προσδίδοντας νόημα στα βιώματά της, διέτρεξε την ιστορία της Ελλάδας και της Μεγάλης Ιδέας, με αποτέλεσμα την εκδίπλωσή της σε οργανική διανοούμενη, που έδρασε σε συγκεκριμένο ιστορικό – κοινωνικό ορίζοντα¹¹⁹.

Κεφάλαιο 5: Αρχείο της Π. Σ. Δέλτα, 1 Αναμνήσεις 1899:

Το βασισμένο στα ημερολόγιά της αυτοβιογραφικό κείμενο, *1. Αναμνήσεις 1899* («Αλεξάνδρεια 24 Μαρτίου 1899») αποτελεί την πρώτη ουσιαστική συγγραφική της απόπειρα, που ολοκληρώθηκε ή το 1899 ή στις αρχές του 1900. Το πρωτότυπο έργο αποτελείται από τέσσερις τόμους. Ο πρώτος έχει 188 σελίδες, ο δεύτερος 220 σελίδες, ο τρίτος και ο τέταρτος έχουν από 200 σελίδες ο καθένας. Στον τελευταίο τόμο είναι γραμμένες μόνο οι πρώτες 179 σελίδες καθώς επίσης υπάρχει προσθήκη δεκαπέντε σελίδων στα ελληνικά, που περιγράφουν διάφορα γεγονότα από το 1895 έως και το 1905. Στους τόμους αυτούς, οι ελληνικοί διάλογοι και οι περιγραφές καταγράφονται από την Πηνελόπη Δέλτα στα γαλλικά, αν και συχνά διατηρείται η ελληνική διατύπωση. Τα αγγλικά κυριαρχούν στους διαλόγους με αποδέκτη τον Αντώνη Μαυρογορδάτο, που εργαζόταν στην εταιρεία Μπενάκη και είχε ερωτευτεί η Πηνελόπη Δέλτα.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Οι αναφορές στον συμβατικό γάμο και στη νέα οικογενειακή ζωή στο περιβάλλον του συζύγου της στην Αθήνα είναι προγενέστερες του 1897, έτος κατάταξης του Στέφανου Δέλτα ως εθελοντής στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο. Μεταξύ του 1897 και του 1906, οι Δέλτα εγκαταστάθηκαν στην Αλεξάνδρεια, πριν η οικογένεια αναχωρήσει για την

¹¹⁹ Πετροπούλου, ό.π., σ. 347, 354 – 357, 361 – 371.

Ευρώπη για να αναλάβει ο σύζυγός της τη διεύθυνση του γραφείου της εταιρείας «Χωρέμης – Μπενάκης και Σια» στην Φρανκφούρτη¹²⁰.

Η αφήγηση σε πεζό λόγο αποτυπώνει λογοτεχνικούς τύπους γραφής που αντλούνται από τη Δύση. Ένα είδος «αυτοβιογραφίας», μια αφήγηση του «μερικού» ενταγμένο στο γενικό. Η εξιστόρηση των συγκρουσιακών σχέσεων με τους γονείς της, μέσω πληθώρας συνδηλώσεων, καταδεικνύει την οπτική της σχετικά με τον τρόπο που αντιμετωπίζει την πραγματικότητα – οπτική που διαμορφώθηκε από τις εμπειρίες της κατά τη διάρκεια της παιδικής της ηλικίας¹²¹.

Αποδέκτες της αφήγησής της ήταν οι κόρες της, Βιργινία και Αλεξάνδρα, οι οποίες θα διάλεγαν «[...] τη ζωή που θα τους ταιριάζει [...]» - η τρίτη κόρη δεν αναφέρεται. Ο στόχος μετάδοσης πληροφοριών γύρω από τη ζωή της και τα συναισθήματα που προκαλούσε η ασφυκτική σχέση της με την οικογένειά της ήταν διδακτικός. Η γνώση του παρελθόντος της από τις θυγατέρες της και η κατανόηση των τρόπων με τους οποίους η ίδια σχετίστηκε με αυτό θα μπορούσε, σύμφωνα με τη γνώμη της, να αποτελέσει παράδειγμα προς αποφυγήν. Πέραν των όποιων, ενδεχομένως, ψυχολογικών ζητημάτων, η φράση «[...] Όσο περισσότερο σκέφτομαι την αυτοκτονία τόσο περισσότερο βρίσκω άσχημο για όλους να συνεχίζω να ζω [...]» καταδεικνυε μια αυξημένη ευσυγκινησία ή/και ονειροπόληση που συναντάται στην εφηβική ηλικία. Οι δύο κόρες της ενδεχομένως να ζούσαν μακριά από στερεοτυπικές αντιλήψεις σχετικά με τη θέση μιας έγγαμης γυναίκας «[...] Δεν θέλω οι κόρες μου να ζήσουν με τις πεθερές τους! [...]».

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Πίστευε ότι ο τρόπος σκέψης άρα και αντίδρασης ενός ατόμου απέναντι στις προκλήσεις της ζωής διαμορφώνεται από μικρή ηλικία. Μια θετική στάση μπορούσε να οδηγήσει σε ανθεκτικότητα. Οι θυγατέρες της δικαιούνταν να μην μεγαλώσουν με παιδαγωγικές μεθόδους που εφαρμόζαν οι γονείς της στην ίδια «[...] συχνά μας έδερναν [...]», να αποφασίζουν για τη ζωή τους και για τον ποιόν θα ερωτευτούν ή/και παντρευτούν και να ζήσουν μακριά από «[...] μια ζωή γεμάτη ευτελείς

¹²⁰ Αρχείο της Π. Σ. Δέλτα, 1 Αναμνήσεις 1899, μτφρ. Βούλα Λούβρου, Π. Α. Ζάννας, Α. Π. Ζάννας (επιμ.), Ερμής, Αθήνα, 1990, σ. 9* - 17*.

¹²¹ Abrams M. H., *Λεξικό λογοτεχνικών όρων. Θεωρία, Ιστορία, Κριτική της λογοτεχνίας*, μτφρ. Γιάννα Δεληβοριά, Σοφία Χατζηιωαννίδου, Πατάκης, Αθήνα, 2008, σ. 66, 286, 288, 291, 466, 527.

μικροσυγκρούσεις, άθλιες μικροστεναχώριες, μικροτίποτε που την κάνουν αφόρητη [...]», η οποία «[...] καταφέρνει πάντα να τσακίζει όλο το θάρρος μας [...]» αφού «[...] οι καθημερινές μικροδυστυχίες μας εξευτελίζουν [...]»¹²².

Η διαπαιδαγώγηση των παιδιών, απόρροια των αυστηρών αντιλήψεων που επέτασσε η εποχή, τέθηκε ως κεντρικό επιχείρημα των προβληματισμών της και των ερωτημάτων που έθετε ως προς την παιδαγωγική πρακτική που εφαρμοζόταν από τους γονείς, ιδιαίτερος στα κορίτσια. Αναπαριστώντας το πλαίσιο της πατριαρχίας, που δικαιολογούσε το ίδιο το κοινωνικό σύστημα, επιτόνιζε την αντρική εξουσία (πατέρα, συζύγου), ασκώντας κριτική στο πλούσιο, στερημένο από γονεϊκή αγάπη οικογενειακό περιβάλλον. Αν και δεν εξέλιπαν οι ευχάριστες εμπειρίες ή οι ευτράπελες αφηγήσεις, η πειθαρχία, οι τιμωρίες, η μητρική άρνηση και απόρριψη, η πατρική αδιαφορία, η απουσία αυθορμητισμού στην κίνηση και στην ομιλία, οι παντός είδους περιορισμοί στοιχειοθέτησαν την αντίληψη που η ίδια σχημάτισε για τον εαυτό της, ως ανεπίδεκτη βελτιώσεων, προβάλλοντάς τον με διευκρινιστικούς της κατάστασής της επιθετικούς προσδιορισμούς: «καταπιεσμένη», «καθώς πρέπει», «θλιμμένη», «φοβισμένη», «ντροπαλή», «μελαγχολική», «ευαίσθητη», «ασθενική». Τα στερεότυπα (δουλειές σπιτικού, φροντίδα μικρότερων αδελφών, ράψιμο αντί για μελέτη) αποτελούσαν μείζονα παράδοση και καθόριζαν τις συνθήκες διαβίωσης, οι οποίες ορίζονταν με κοινωνικούς και πολιτισμικούς όρους, αναδεικνύοντας υποταγμένα υποκείμενα μέσω ελέγχου και εξάρτησης, με τις γυναίκες (σύζυγοι, μητέρες, κόρες) να προσκολλώνται στην ίδια τους την ταυτότητα – η μητέρα έδινε προσοχή στις παραδοσιακές αρχές παρά στην υγεία των παιδιών.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Μιλά για την κατάσταση των γυναικών με ένταση αποτυπώνοντας στο γραπτό της την ίδια την εποχή της. Οι εξωτερικοί περιορισμοί που επιβλήθηκαν κατά τη διάρκεια της διαμόρφωσης του χαρακτήρα της δεν επέτρεπαν την ανάπτυξη της αυτονομίας, διαδικασία που την απομάκρυνε από την κατάκτηση της προσωπικής ταυτότητάς της. Η παρουσία της δασκάλας Mademoiselle Dufay, η οποία ήρθε από τη Γαλλία το 1884, όχι μόνο θεωρήθηκε μείζονος σημασίας για την οργάνωση της καθημερινότητάς της αλλά και καταλυτική, τόσο σε επίπεδο συμβουλών για θέματα που αφορούσαν τους

¹²² Αρχείο..., ό.π., σ. 10*, 3 - 4, 456 - 458.

υποψήφιους «γαμβρούς», όσο και εκμάθησης των γαλλικών επί τη βάσει ενός συστήματος διδασκαλίας που παρασάγγας απείχε από ένα επιβεβλημένο και αυστηρό πρόγραμμα. Δεν θα ήταν υπερβολή να μιλήσει κάποιος για τις απαρχές μιας συναισθηματικής και πνευματικής «αφύπνισης» της Πηνελόπης, που άρχισε να πραγματοποιείται χάρη της Mademoiselle¹²³.

Εικόνες ενός τρόπου ζωής βασισμένου στα αστικά δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα αποτυπώνονταν στην οργάνωση του ελεύθερου χρόνου, που συνδεόταν με την ψυχαγωγία και τη διασκέδαση σε συνάρτηση με τις οικονομικές δυνατότητες της οικογένειας. Συχνές ήταν οι ανταποδοτικές επισκέψεις Ευρωπαίων φίλων, όπως οι Escher από την Τεργέστη ή τα ταξίδια αναψυχής με κατεύθυνση το Κάιρο, την Αθήνα και τον Πειραιά, αλλά και τη Χίο ή στο Μπρίντεζι, το Μιλάνο ή στη Λουκέρνη ή τα επαγγελματικά ταξίδια – η Πηνελόπη ακολουθούσε τον σύζυγό της στη Βιέννη, στις Βρυξέλες ή στο Λονδίνο, όπως και τα ταξίδια για σπουδές – τα μέλη της οικογένειας συνόδεψαν τον αδελφό της Αντώνη μέχρι την Ελβετία για να φοιτήσει εκεί. Όψεις αστικής δυτικότροπης κοινωνικότητας διαφαίνονταν στη χρήση της αγγλικής και γαλλικής γλώσσας, στην ένδυση: «[...] μεταξωτό, έξωμο φόρεμα [...]», «[...] στενή φούστα που κατέληγε σε φραμπαλάδες [...] με ζώνη στυλ αμπέρ [...]», «[...] φόρεμα με ουρά από μεταξωτό Βεγγάλης [...]», στο χώρο του σαλονιού «[...] φωταγωγημένος, γεμάτος [...] λουλούδια [...]», στις φιλίες με Ευρωπαίους όπως οι Cecil Mellor, E. Cross, Charles Zogheb ή «Λουλού», Félix Menasche,

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

εν γένει στην καθημερινότητα, η οποία οργανωνόταν βάσει απογευματινών περιπάτων, μελέτης Ευρωπαίων συγγραφέων, παρουσίας σε κονσέρτα και παραστάσεις μπαλέτου ή θεάτρου, που πραγματοποιούνταν για φιλανθρωπικούς σκοπούς, με τα θεωρεία να αποτελούν χώρους συνάντησης με φίλους. Παρομοίως, στα καθημερινά γεύματα που λάμβαναν χώρα παιχνίδια «ουίστ», με την ίδια ή να παίζει μελωδίες του Heller στο «[...] πιάνο στο μικρό αιγυπτιακό σαλόνι [...]» ή να τραγουδά Schumann ή στις κυριακάτικες συγκεντρώσεις, στις χριστουγεννιάτικες - πρωτοχρονιάτικες δεξιώσεις, στους χορούς στο πατρικό της με καλεσμένους γνωστούς βαρύτονους όπως ο Boyer, κατά τη διάρκεια των οποίων αν και «[...] βασίλισσα των δεσποινίδων [...]»,

¹²³ Αρχείο..., ό.π., σ. 24*, 4 - 9, 99, 202 - 203, 213, 253- 254, 259 - 264, 327 - 338, 374, 422 - 431.

αισθανόταν ότι στριφογύριζε σαν «[...] άψυχη κούκλα [...]». Συχνή ήταν η παρουσία ανθρώπων του ευρύτερου οικογενειακού, φιλικού, επαγγελματικού περίγυρου του πατέρα Εμμανουήλ, όπως οι: Σαρηγιάννης ή «Ulyssi», Ροδοκανάκης ή «Πεισίστρατος», Αντωνιάδης, Συναδινός, Πάγκαλος, Γεώργιος Στρέιτ, οι οποίοι συνέτειναν στην είσοδό της στον «κόσμο». Εν μέσω αυτών των συναναστροφών, με τον γάμο να αντιμετωπίζεται από όλες τις πλευρές ως αυτοπραγμάτωση, η αλληλεπίδραση με το άλλο φύλο δεν εξέλιπε. Σε αυτό το πλαίσιο αναπτύσσονταν ειδύλλια με αυστηρή γονεϊκή παρακολούθηση, ιδιαιτέρως του πατέρα της, που εστίαζε στον γόνο κάποιας οικογένειας με ανάλογη οικονομική κατάσταση ή δυτική κουλτούρα. Ούτε ο έρωτας του Κωνσταντίνου Χωρέμη προς αυτή ευοδώθηκε γιατί θεωρούνταν κατακριτέος από τις εκκλησιαστικές αρχές λόγω της μεταξύ τους συγγένειας (εξάδελφος), ούτε αυτός του Μαυρογορδάτου, ο οποίος εργαζόταν στις επιχειρήσεις του πατέρα της, λόγω της «έντιμης φτώχειας του». Προφανής ήταν η πατρική υποστήριξη στους Άγγλους υποψηφίους, με τον Cecil Mellor να διατηρεί την πρωτοκαθεδρία, άλλωστε η αδελφή της Αλεξάνδρα είχε παντρευτεί τον Άγγλο Tom Davies τη χρονιά της Έκθεσης του Παρισιού (1889)¹²⁴.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Η Πηνελόπη Δέλτα βίωνε τον κομφορμισμό της τάξης της και ταυτόχρονα υπερέβαινε τους διάφορους αποκλεισμούς που ίσχυαν στην εποχή της, πολλαπλά διαφεύγοντας της πραγματικότητας - συμπεριφορά που σηματοδοτούσε μια ρομαντική αισθητική στον πυρήνα της οποίας κυριαρχούσε το υπερβατικό. Οι έντονες συγκινήσεις όπως εκείνη βίωνε καταγράφονται με φράσεις όπως [...] «χίλιες τρέλες περνούσαν από το μυαλό μου [...]», «[...] νευρικές κράμπες στο στομάχι [...]», «[...] αίμα χτυπούσε στους κροτάφους μου [...]». Από την άλλη πλευρά, διατηρήθηκε η επαφή με την καθημερινή πραγματικότητα όπως διαφάνηκε στην παραδοχή της ότι «[...] γεννήθηκα με μια σκάλα ποίησης στην ψυχή, καλύτερα που χάθηκε από την αρχή [...] (διότι) με δίδαξε τη ζωή έτσι όπως δεν την ήξερα [...]». Η έμφυτη τάση της προς την εσωστρέφεια ενισχύθηκε από τους συχνούς αποχωρισμούς όπως η απώλεια συγγενικών και φιλικών

¹²⁴ *Αρχείο...*, ό.π., σ. 25* - 30*, 7, 10 - 40, 78 - 79, 94 - 95, 100, 238 - 239, 249, 263 - 264, 301, 382 - 386, 441 - 446, 482, 507.

προσώπων. Άλλοι πέθαναν νωρίς, αρκετοί εγκλείστηκαν σε ιδρύματα λόγω ψυχικών νόσων, κάποιοι μετακινήθηκαν προς άλλες χώρες - ο αδελφός στο Λίβερπουλ, ο Μ. βρισκόταν στην Ιταλία, εκείνη πήγαινε στην Ελλάδα. Ωστόσο, οι δυνατότητες που πρόσφερε η προνομιούχα κοινωνική θέση της, όπως η συνάντηση με πολιτικούς προσκείμενους ιδεολογικά στον φιλελευθερισμό ή διανοούμενους δημοτικιστές και μη, συνέτειναν στη διεύρυνση των πνευματικών της ενδιαφερόντων, στην διατύπωση προτάσεων για το πως ορίζεται ένα παιδικό βιβλίο και στην προσωπική εξέλιξή της. Η αλληλογραφία της με αυτά τα πρόσωπα ή η αρθρογραφία της που αφορούσε σημαίνοντα ζητήματα της εποχής της ή η συγγραφή βιβλίων αποτελούσαν πράξεις που άπτονταν τη νεωτερικότητα. Αντανakλούσαν ένα σύνολο ενεργειών με πρόθεση νοηματοδότησης και ερμηνείας του βιώματός της και της εποχής της, μια διαδικασία που εντάσσεται στον εκσυγχρονισμό, με άξονα την εξισορρόπησή της ανάμεσα στο φαίνεσθαι και το είναι, που δεν οδήγησε σε ρήξη με το περιβάλλον αλλά στη συγκρότηση μιας εξελιγμένης υπόστασης¹²⁵.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Ένας από τους θείους της Πηνελόπης Δέλτα είπε «[...] είσαι Ελληνίδα και πατριώτισσα, παντρέψου Έλληνα! Δεν θα ήσουν ανεψιά μου αν παντρευόσουν Έλληνα - καθολικό [...]» και εκείνη παντρεύτηκε τον Στέφανο Δέλτα. Η δημιουργία οικογένειας έγινε όχι μόνο με πατρική έγκριση αλλά και συγγενική και κοινωνική. Σταδιακά, η αίσθηση για το οικογενειακό καθήκον μεταβλήθηκε σε αγάπη προς τον «[...] αρωματισμένο αέρα της Πατρίδας [...]», για τον οποίο θα μπορούσε να θυσιάσει «[...] τα πάντα, άνδρα, αδέρφια και παιδιά [...]». Συγγενικά πρόσωπα συμμετείχαν στον πόλεμο του 1897 και ο Παύλος Μελάς σκοτώθηκε στη Μακεδονία (1904) με την ίδια να υποστηρίζει ότι «[...] υπάρχουν ακόμα Έλληνες στην Ελλάδα [...] ο Θεός να είναι μαζί μας! [...]» και όλα αυτά πριν τη γνωριμία της με τον διπλωμάτη, γενικό πρόξενο της Ελλάδας στην Αλεξάνδρεια, οργανωτή του αγώνα των Ελλήνων της Μακεδονίας, δημοτικιστή και ιδρυτή της «Οργάνωσης της Κωνσταντινουπόλεως», Ίωνα Δραγούμη (1905). Στην

¹²⁵ *Αρχείο...*, ό.π., σ. 12*, 7, 37, 97 - 99, 110 - 111, 256 - 257, 303, 317 - 322, 326, 407, 423.

προσπάθειά της να αναζητήσει νόημα στην καθημερινότητά της καλλιέργησε συνείδηση, υπό την έννοια της επίγνωσης του εαυτού της, του περιβάλλοντος στο οποίο άνηκε και κυρίως της κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας, αρχικά της αλεξανδρινής και στη συνέχεια της ελληνικής, στο βαθμό που η ίδια ήταν ικανή ή ήθελε να αντιληφθεί. Εκκινώντας από τον χώρο της καθημερινότητάς της – χώρο δίχως ενδιαφέρον, σχεδόν φθοροποιό, και αναπαράγοντας τους όρους ενός αστικού βίου, πρόταξε, και κατά κάποιον τρόπο εδραίωσε, μια διαφορετική οπτική σχετικά με την έννοια του «έτσι κάνουν όλοι της τάξης μου», προβάλλοντας τη δική της κοσμοαντίληψη για το πως δύνανται κάποιος να βιώσει τη ζωή «αντισυμβατικά»¹²⁶.

Βασικά συμπεράσματα:

Οι Έλληνες μεγαλοαστοί της Αλεξάνδρειας (19^{ος} – αρχές 20^{ου} αιώνα), ως ιδιοκτήτες πολυεθνικών εταιρειών χρησιμοποίησαν τα προνόμια που τους δόθηκαν, συνδέθηκαν με το βρετανικό καθεστώς της Αιγύπτου και προσαρμόστηκαν στις απαιτήσεις της καπιταλιστικής αγοράς.

«Εθνικισμός και αστικός κοσμοπολιτισμός στην ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας: Το παράδειγμα της Πηνελόπης Δέλτα».

Οι επιτυχίες τους στον εμπορικό – επιχειρηματικό και χρηματοπιστωτικό τομέα τους νομιμοποίησαν ως φορείς του δυτικοευρωπαϊκού εκσυγχρονισμού – ορθολογισμού

Η συγκέντρωση κεφαλαίου διαμόρφωσε το μέγεθος της κινητής και ακίνητης περιουσίας τους, τους έδωσε τη δυνατότητα να ευεργετούν και ευνόησε τόσο την αύξηση του βιοτικού τους επιπέδου όσο και την κοινωνική τους άνοδο.

Η αίσια έκβαση των προσπαθειών τους επαύξησε τις δυνατότητές τους για κατάκτηση μιας σημαίνουσας και διακριτής θέσης στην αλεξανδρινή κοινωνία. Από αυτή τη θέση ισχύος αντιμετώπιζαν τον Έλληνα, τον Αιγύπτιο ή τον Ευρωπαίο των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων.

Η ισχύς τους, συναρτώμενη με τις εμπειρίες του παρελθόντος, αντλούνταν από τον πλούτο, τη γλωσσομάθειά τους, την ικανότητά τους να προσαρμόζονται, να διατηρούν επαφές και να προχωρούν σε συμφέρουσες συνεργασίες με σημαίνοντα πρόσωπα, είτε του πολιτικού είτε του επιχειρηματικού κόσμου, βάσει οικονομικού συμφέροντος.

¹²⁶ *Αρχείο...*, ό.π., 12* - 19*, 32*, 317 - 321, 393, 425 - 431, 445, 438 - 439, 449, 458 - 459, 494, 501.

Οι Έλληνες μεγαλοαστοί της πολυεθνικής Αλεξάνδρειας συμπεριλαμβανομένης της Πηνελόπης Δέλτα, ενώ αποτέλεσαν μέρος του ευρύτερου φαινομένου της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας, εγκολπώθηκαν μια ιστορική συνείδηση, βάσει ελληνικής γλώσσας, χριστιανικής θρησκείας και εθνικής ιδεολογίας, διατήρησαν την προϋπάρχουσα πολιτισμική ιδιαιτερότητά τους, ενεργοποιήθηκαν στο παρόν και ευθυγραμμίστηκαν με το μέλλον, διαμορφώνοντας τη δική τους πολιτισμική ταυτότητα, εθνική – κοσμοπολίτικη.

Βιβλιογραφία:

Abrams M. H. *Λεξικό λογοτεχνικών όρων. Θεωρία, Ιστορία, Κριτική της λογοτεχνίας*, μτφρ. Γιάννα Δεληβοριά, Σοφία Χατζηιωαννίδου, Πατάκης, Αθήνα, 2008.

Αθανασιάδης Χ., «Διδάσκοντας το έθνος», στο: Ν. Κ Αλιβιζάτος (επιμ.), *Τα διακόσια χρόνια του ελληνικού κράτους: Δομές και θεσμοί 10: Εκπαίδευση και πολιτική*, Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και Τράπεζα Πειραιώς, Αθήνα, 2023, σ. 65 – 79.

Άντερσον Μ. *Φαντασιακές κοινότητες: στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Ποθητή Χαντζαρούλα, Νεφέλη, Αθήνα, 1997.

Βασιλειάδου Δ. «Όταν η ιστορία της οικογένειας συνάντησε την ιστορία του φύλου», στο: *Το φύλο στην ιστορία: αποτιμήσεις και παραδείγματα*, Γ. Γκότσης, Ν. Διαλέτης, Ε. Φουρναράκη (επιμ.), Ασίνη, Αθήνα, 2015, Διατίθεται στο: <https://www.academia.edu> [Ανακτήθηκε: 13 Νοεμβρίου 2015], σ. 189 – 298.

Berridge J., «Imperialist and Nationalist Voice in the Struggle for Egypt Independence, 1919 – 22», *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 3 (2014), τ. 42,

Διατίθεται στο: <http://www.academia.edu> [Ανακτήθηκε: 30 Απριλίου 2015], σ. 420 – 439.

Βερέμης Θ., «Εισαγωγή», στο: *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Θάνος Βερέμης (επιμ.), Γιάννης Στεφανίδης (μτφρ.), γ' έκδοση, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2003, σ. 11 – 26.

Δημαράς Α., «Πηνελόπη Δέλτα και εκπαιδευτικός δημοτικισμός: Η περίπτωση των αναγνωστικών (1913 – 1918)», στο: *Π. Σ. Δέλτα, σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της*, Α. Π. Ζάννας (επιμ.), Εστία, Αθήνα, 2006, σ. 147 – 191.

Καραμανωλάκης Β., *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837 – 1932)*, Ι.Α.Ε.Ν./Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2006, Διατίθεται στο: <https://www.openbook.gr> [Ανακτήθηκε: 11 Δεκεμβρίου 2025].

Κιουσοπούλου Τ., «Η Πηνελόπη Δέλτα και το Βυζάντιο», στο: *Π. Σ. Δέλτα, σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της*, Α. Π. Ζάννας (επιμ.), Εστία, Αθήνα, 2006, σ. 291 – 312.

Kitroeff A., *The Greeks in Egypt 1919 – 1937: Ethnicity and Class*, Οξφόρδη, Ithaca Press London, 1989.

Κιτροέφ Α. *Οι Έλληνες και η διαμόρφωση της νεότερης Αιγύπτου*, μτφρ. Αργύρης Παπασυριόπουλος, Παπασωτηρίου, Αθήνα, 2022.

Κορασίδου Μ., *Οι Άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους: φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19^ο αιώνα*, Ι.Α.Ε.Ν. – Ε. Ι. Ε., Αθήνα, 1995, Διατίθεται στο: <https://www.openbook.gr> [Ανακτήθηκε: 31 Οκτωβρίου 2014].

Λιάκος Α., «Η εμφάνιση των νεανικών οργανώσεων. Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης», στο: *Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, τ. Α', ΙΑΕΝ – Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986, σ. 593 – 619.

Μπουραζέλης Κ., «Έλληνες και βάρβαροι. Κρίση και μετάπλαση της έννοιας της ελληνικότητας στα χρόνια του Αλεξάνδρου και την ελληνιστική εποχή», στο: *Έλλην, Ρωμιός, Γραικός: συλλογικοί προσδιορισμοί & ταυτότητες*, Όλγα Κατσιαρδή – Hering, Αναστασία Παπαδία – Λάλα, Κατερίνα Νικολάου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), Ευρασία, Αθήνα, 2018, σ. 63 – 70.

Navet – Cremillet M^àrie – Cécile, « Πηνελόπη Δέλτα, η Αλεξανδρινή », στο : Π. Σ. Δέλτα, *σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της*, Αλ. Π. Ζάννας (επιμ.), Εστία, Αθήνα, 2006, σ. 313 – 335.

Νταλαχάνης Α., *Ακυβέρνητη παροικία. Οι Έλληνες στην Αίγυπτο από την κατάργηση των προνομίων στην έξοδο, 1937 – 1962*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2016.

Πετροπούλου Ι., «Από τον παροικιακό ελληνισμό στην εθνική συνείδηση – Finis Grecia: Η Πηνελόπη Δέλτα και το Μικρασιατικό Ζήτημα», στο: Π. Σ. Δέλτα, *σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της*, Α. Π. Ζάννας (επιμ.), Εστία, Αθήνα, 2006, σ. 337 – 381.

Πολίτης Α., *Ο ελληνισμός και η νεωτέρα Αίγυπτος. Ιστορία του Αιγυπτιώτου ελληνισμού από του 1798 μέχρι 1927*, τ. πρώτος, Εκδοτική Εταιρεία «Γράμματα», Αλεξάνδρεια - Αθήναι, 1928.

Πολίτης Α. *Ρομαντικά χρόνια: Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830 – 1880*, Ε.Μ.Ν.Ε., Αθήνα, 2003.

Σειρηνίδου Β., «Βαλκάνιοι έμποροι στην αψβουργική μοναρχία (18^{ος} – μέσα 19^{ου} αιώνα). Εθνοτικές ταυτότητες και ερευνητικές αμχανίες», στο: *Διασπορά – Δίκτυα – Διαφωτισμός, τετράδια εργασίας 28*, Μαρία Α. Στασινοπούλου, Χριστίνα Χατζηιωάννου (επιμ.), Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 2005, σ. 53 - 81.

Σουλογιάννης Ε., *Αβερώφειο Γυμνάσιο της Ελληνικής Κοινότητας Αλεξάνδρειας*, Σ.Α.Α.Σ.Α. Αθήνα, 1992, Διατίθεται στο: <https://anemi.lib.uoc.gr> [Ανακτήθηκε: 24 Φεβρουαρίου 2026].

Σουλογιάννης Ε. (επιμ.), *Η εκδοτική δραστηριότητα των Ελλήνων στην Αίγυπτο. Εκατόν πενήντα χρόνια παρουσίας «έν λόγω έλληνικῶ κ' έμμέτρῳ καί πεζῶ»*, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα, 1997, Διατίθεται στο: <https://anemi.lib.uoc.gr> [Ανακτήθηκε: 27 Οκτωβρίου 2025].

Σουλογιάννης Ε., *Η ελληνική κοινότητα της Αλεξάνδρειας, 1843 – 1993*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα, 2005.

Σκοπετέα Ε., *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 – 1990)*, Πολύτυπο, Αθήνα, 1988.

Τομαρά - Σιδέρη Μ., *Αλεξανδρινές οικογένειες: Χωρέμη – Μπενάκη – Σαλβάγου*, Κέρκυρα, Αθήνα, 2013.

Τομαρά - Σιδέρη Μ., *Ο Αιγυπτιώτης ελληνισμός στους δρόμους του βαμβακιού*, Κέρκυρα, Αθήνα, 2021.

Τρίμη - Κύρου Κ., «Αίγυπτος και Μαύρη Αφρική. Οι ελληνικές παροικίες 1922 – 1940», στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000, Ο Μεσοπόλεμος 1922 – 1940 (Από την Αβασίλευτη Δημοκρατία στη Δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου)*, τ. 7^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σ. 337 – 350.

Τρίμη - Κύρου Κ., «Η νέα διασπορά β. Ελληνικές παροικίες στην Αίγυπτο», στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000: Τα χρόνια της σταθερότητας 1871 – 1909 (Η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του Ελληνισμού)*, τ. 5^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σ. 373 – 392.

Τρίμη - Κύρου Κ., «Ο ελληνισμός της Αιγύπτου 1909 – 1922», στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000: Η εθνική ολοκλήρωση 1909 – 1922 (Από το κίνημα στο Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή)*, τ. 6^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σ. 309 – 322.

Φραγκουδάκη Α., *Η γλώσσα και το Έθνος, 1880 – 1980: Εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2001.

Επιστημονικά περιοδικά:

Αβδελά Ε., «Το “δημόσιο” και το “ιδιωτικό” στη νέα πολιτική ιστορία ή τα μεταβαλλόμενα όρια του πολιτικού», *Μνήμων* 21 (1999), Διατίθεται στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr> [Ανακτήθηκε: 3 Νοεμβρίου 2025], σ. 211 – 220.

Δαμανάκης Μ., «Κέντρο, διασπορά και εκπαίδευση», *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 17(2007), Διατίθεται στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr> [Ανακτήθηκε: 14 Αυγούστου 2015], σ. 1 – 37.

Θεοδώρου Β., «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας. Από τον κοινωνικό έλεγχο στην αμοιβαιότητα», *Μνήμων*, 25 (2003), Διατίθεται στο: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr> [Ανακτήθηκε: 13 Νοεμβρίου 2015], σ. 171 – 184.

Νταλαχάνης Α., «Μεταξύ παροικίας, μητρόπολης και διασποράς: Στρατηγικές μετανάστευσης για τους Έλληνες της Αιγύπτου, 1945 – 1956», *Μνήμων* 31 (2010), σ. 187 – 213.

Χατζηιωσήφ Χ., «Αναζητώντας τη χαμένη εθνική τάξη στην Αλεξάνδρεια: Τσίρκας – Καβάφης», *Σύγχρονα Θέματα*, 122 – 123 (Ιούλιος – Δεκέμβριος 2013), Διατίθεται στο: <https://www.synchronathemata.gr> [Ανακτήθηκε: 19 Ιουνίου 2025], σ. 49 – 59.

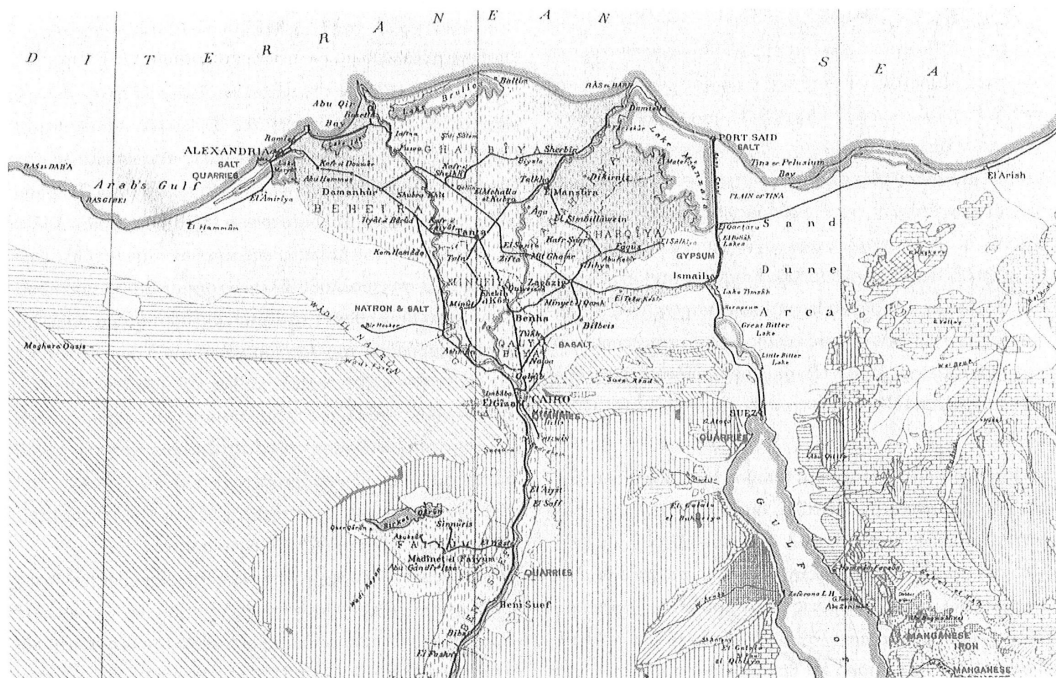
Αρχεία:

Αρχείο της Π. Σ. Δέλτα, 1 Αναμνήσεις 1899, μτφρ. Βούλα Λούβρου, Π. Α. Ζάννας, Α. Π. Ζάννας (επιμ.), Ερμής, Αθήνα, 1990.

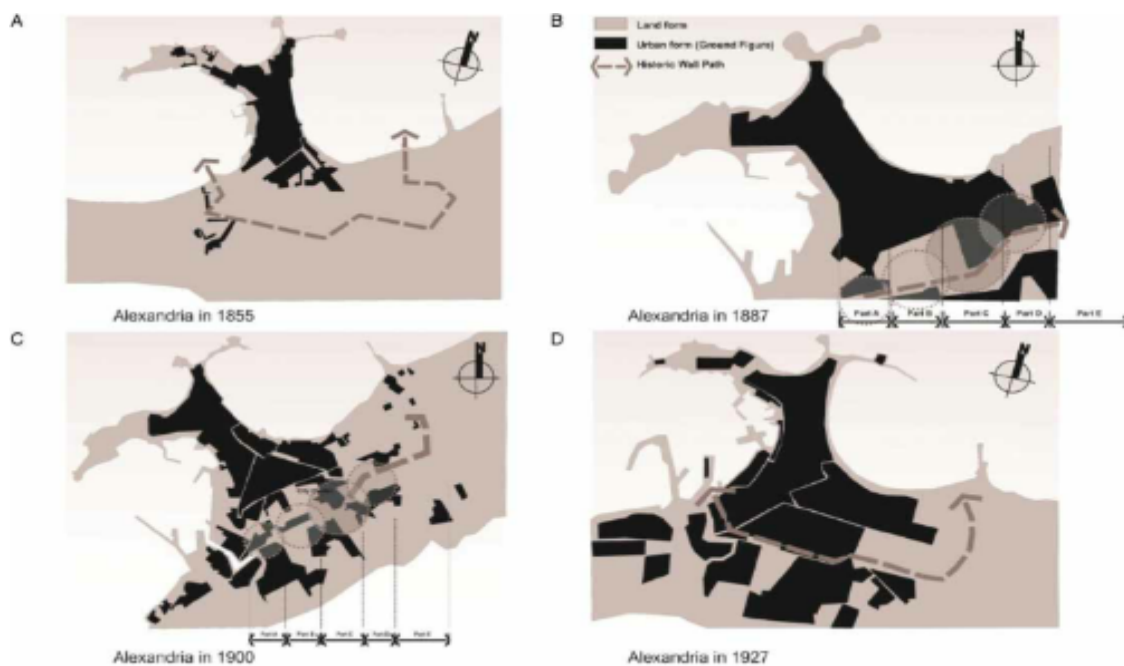
ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, φ.ΚΟ642, «Περί οικονομικής θέσεως του Ελληνισμού Αλεξάνδρειας», 10(1943 – 1948).

Κανονισμός της Έλληνικῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κοινότητος. Ἐγκριθεὶς καὶ ἐπικυρωθεὶς ὑπὸ τῆς Ἑλλ. Κυβερνήσεως. Τῇ 18ῃ Ἰουνίου 1887, Τύποις Ὁμονοίας, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 1887, Διατίθεται στο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/438-0000023> [Ανακτήθηκε: 13 Μαΐου 2015], σ. 1 – 17.

Παράρτημα

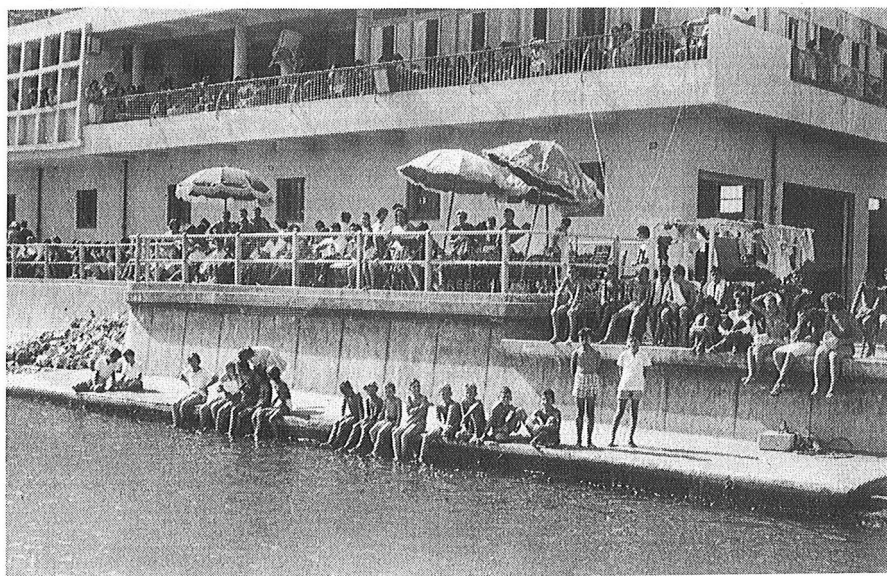
Η Αίγυπτος και ο Νείλος το 19ο αιώνα. (Αρχείο Ε.Λ.Α.)

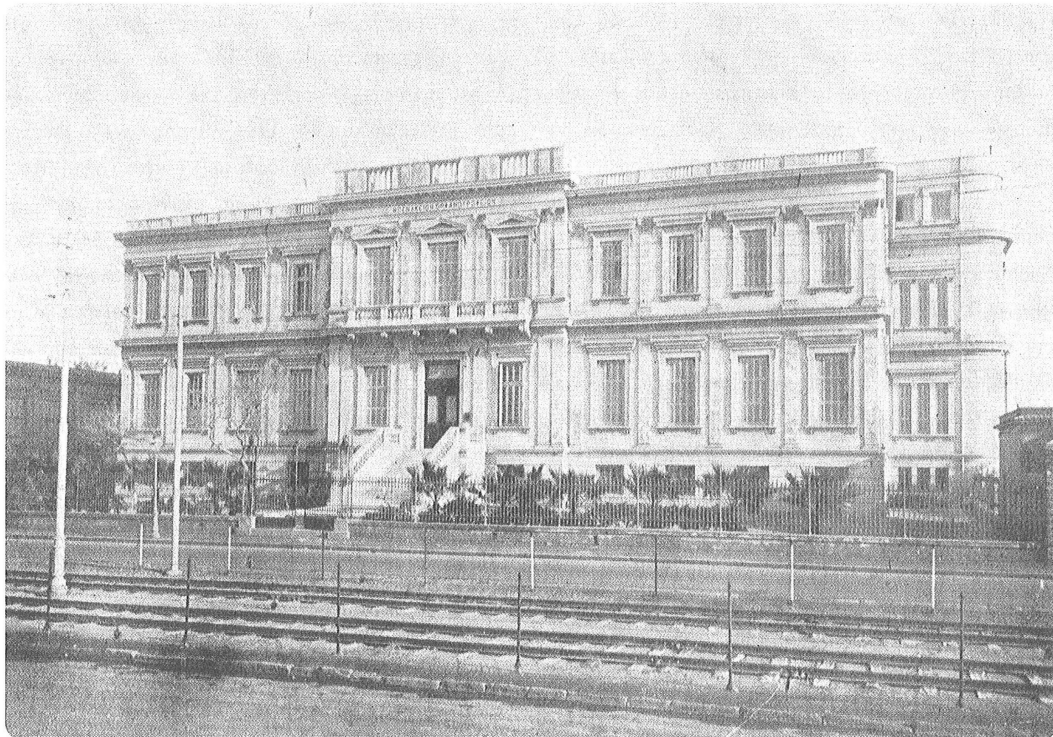
Ιστορικοί χάρτες της Αλεξάνδρειας. Πηγή: <https://www.researchgate.net> [Ανακτήθηκε: 26 Οκτωβρίου 2025].

Αγώνας δρόμου κατά τη διάρκεια των σχολικών αγώνων στο ελληνικό κοινοτικό στάδιο στο Σάτμπυ
(μη ταυτοποιημένα πρόσωπα) - ELIAM

Άποψη του Ελληνικού Ναυτικού Ομίλου της Αλεξάνδρειας - ELIAM

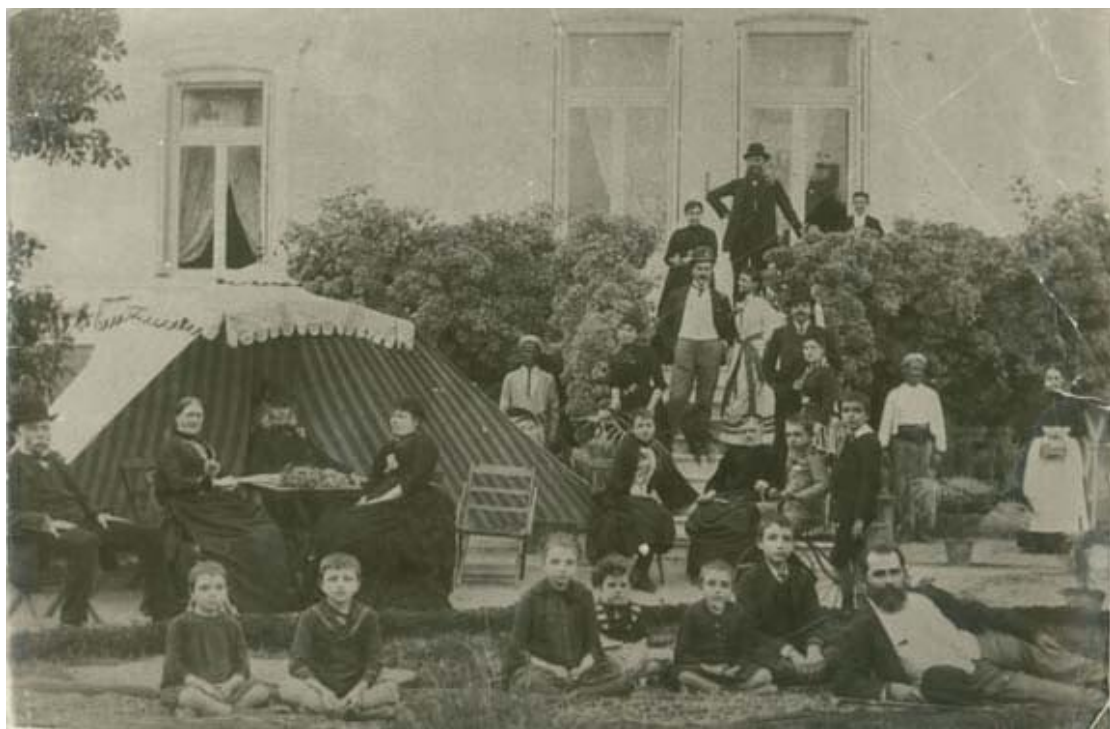

Το Μπενάκειο Ορφανοτροφείο Θηλέων. Ήρχισε να λειτουργεί το 1909 στην Αλεξάνδρεια.
(Α. Γ. Πολίτης, Ελληνιαμός και νεωτέρα Αίγυπτος, 1928 – Αρχείο Βοβολίνη)

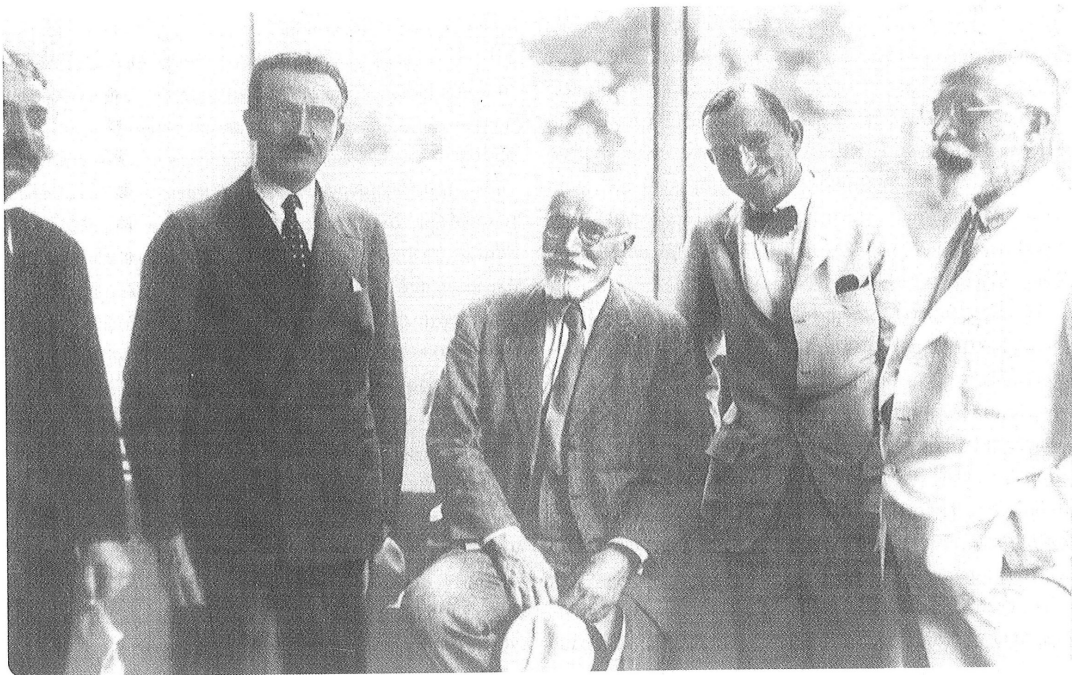

Το Μουσείο Μπενάκη, ιδρύθηκε το 1930 από τον Αντώνη Μπενάκη.
Στη μεγάλη φωτογραφία: εξωτερική πρόσοψη. Κάτω δεξιά: άποψη αίθουσας,
που διαρρυθμίστηκε από τον Αντώνη Μπενάκη. (Συλλογή Αιμιλίας Γερουλάνου)

Ρίque – ρίque της οικογένειας Μπενάκη στην Αλεξάνδρεια, Παρίδης Χ., «Έλληνες στην Αίγυπτο της μπελ επόκ. Μια άλλη Ελλάδα: Η ιστορία της ακμάζουσας ελληνικής παροικίας στην εύφορη γη του Νείλου από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα», *Lifo*, 11. 8. 2017, Διατίθεται στο: <https://www.lifo.gr> [Ανακτήθηκε: 26 Οκτωβρίου 2015].

Από αριστερά, ο Απόστολος Αλεξανδρής, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Αντώνης Μπενάκης και ο Στέφανος Δέλτα στο Μπενάκειο Φυτοπαθολογικό Ινστιτούτο Κηφισιάς, στις αρχές της δεκαετίας του 1930. (Συλλογή Αλέξανδρου Κ. Σαμαρά)

Η οικογένεια Εμμανουήλ Μπενάκη. Πηγή: Σκ. Μ., «Η Πηνελόπη Δέλτα και η “Τριλογία του Αναγνωσματάρη”», *Επιμύθιον* (2025), Διατίθεται στο: <https://www.epimithion.gr> [Ανακτήθηκε: 26 Οκτωβρίου 2025].

Περιοχή Σάτμπυ - Ελληνικό κοιμητήριο. Πηγή: Καλλιανιώτης Ι., «Αλεξάνδρεια, 23/31/3/2023: Ένα φωτορομάντζο του Ιωάννη Καλλιανιώτη: *Que reste - t - il de nos amour?*» *Lifo* χχ, Διατίθεται στο: <https://www.lifo.gr> [Ανακτήθηκε: 26 Οκτωβρίου 2025].

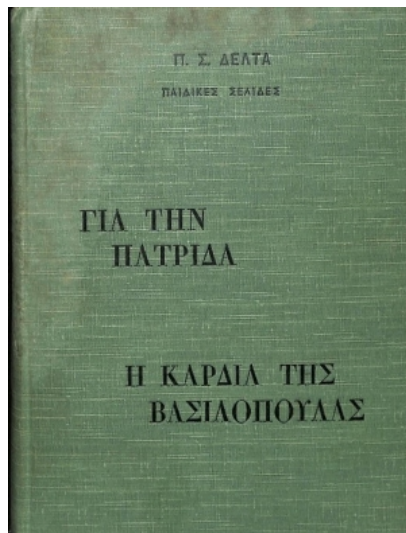
Κοινοτικός Ναός του Ευαγγελισμού. Πηγή: Καλλιανιώτης Ι., «Αλεξάνδρεια, 23/31/3/2023: Ένα φωτορομάντζο του Ιωάννη Καλλιανιώτη: *Que reste - t - il de nos amour?*» *Lifo* χχ, Διατίθεται στο: <https://www.lifo.gr> [Ανακτήθηκε: 26 Οκτωβρίου 2025].

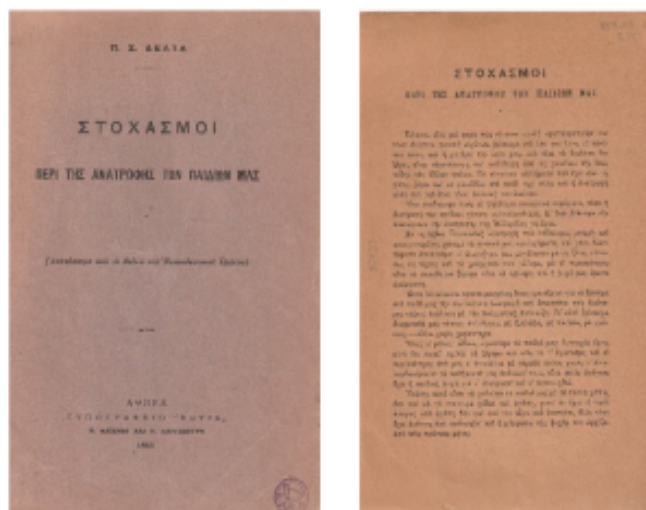
Περιοχή Σάτμπυ - σκάλα σε μέγαρο της οικογένειας Μπενάκη (έχει κατεδαφισθεί). Πηγή: Καλλιανιώτης Ι., «Αλεξάνδρεια, 23/31/3/2023: Ένα φωτορομάντζο του Ιωάννη Καλλιανιώτη: *Que reste - t - il de nos amour?*» *Lifo* χχ, Διατίθεται στο: <https://www.lifo.gr> [Ανακτήθηκε: 26 Οκτωβρίου 2025].

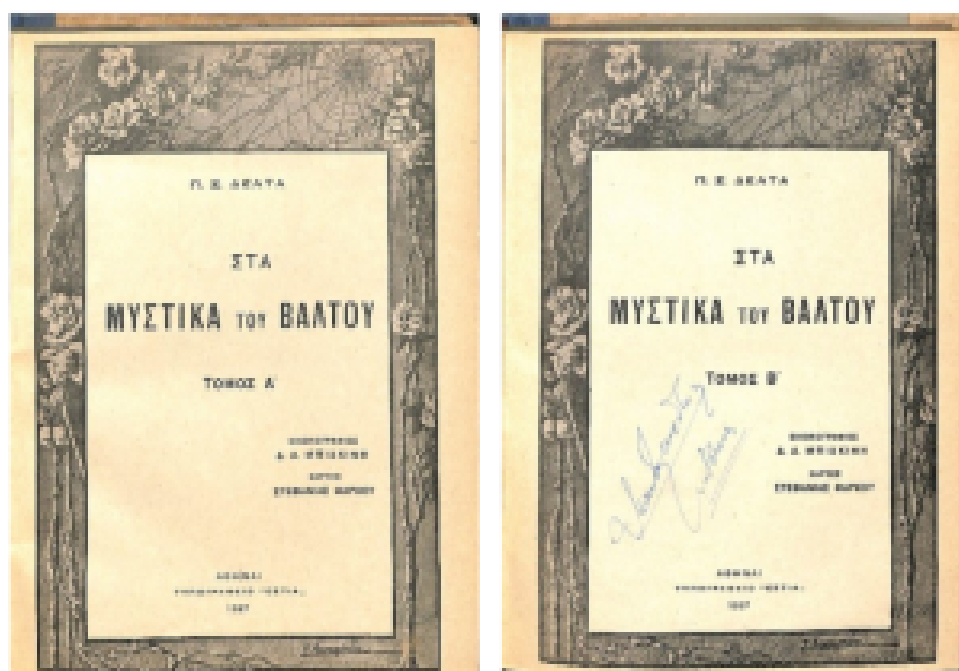
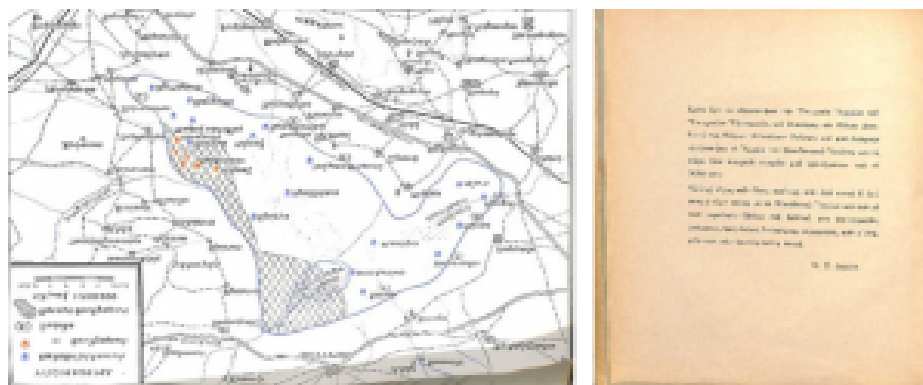
Πηνελόπη Δέλτα. Πηγή: Περχανίδου Α., «Πηνελόπη Δέλτα – Παιδαγωγός Γενεών, “Εγώ είμαι ένας, θα περάσω και θα ξεχαστώ. Η πατρίδα όμως θα μένει” (Πηνελόπη Δέλτα, *Για την Πατρίδα*)», *Η Καθημερινή*, 23.04,2025, Διατίθεται στο: <https://www.kathimerini.gr> [Ανακτήθηκε: 26 Οκτωβρίου 2025].

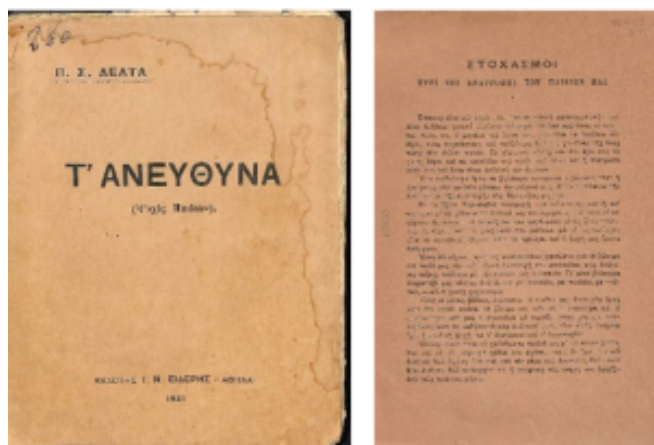
Το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης (Λονδίνο: Τυπογραφείο Γ. Σ. Βελώνη, 1909). Η δράση του μυθιστορήματος εκτυλίσσεται κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Πηγή: Βιβλιοθήκη ΕΛΙΑ/MIET, Διατίθεται στο: <https://mietbookstore.gr> [Ανακτήθηκε: 1 Δεκεμβρίου 2025].

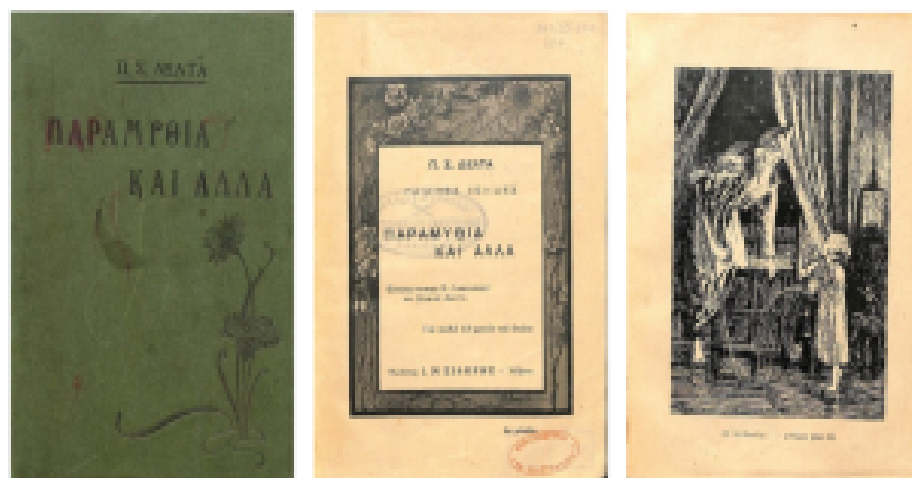
Το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης (Αθήνα: Τυπογραφείο «Εστία» - Κ. Μάισνερ και Ν. Καργαρούδη, 1911) και η πρώτη σελίδα του κειμένου. Η Πηνελόπη Δέλτα έγραψε το έργο στη Φρανκφούρτη εκθέτοντας τις σκέψεις της και τις εμπειρίες της ως προς την ανατροφή των παιδιών. Πηγή: Βιβλιοθήκη ΕΛΙΑ/MIET, Διατίθεται στο: <https://mietbookstore.gr> [Ανακτήθηκε: 1 Δεκεμβρίου 2025].

Οι σελίδες του τίτλου των δύο τόμων της πρώτης έκδοσης (Αθήνα: Τυπογραφείο «Εστία», 1937), σημείωμα της συγγραφέως, χάρτης (της Στεφανίας Φάρκου) και εικονογραφημένη σελίδα (του Δ. Α. Μπισκίνη). Η ιστορία διαδραματίζεται στη λίμνη των Γιαννιτσών κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα. Πηγή: Βιβλιοθήκη ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, Διατίθεται στο: <https://mietbookstore.gr> [Ανακτήθηκε: 1 Δεκεμβρίου 2025].

Το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης (Αθήνα: Ι. Ν. Σιδέρης, 1921) και η σελίδα με το προλογικό σημείωμα της Πηνελόπης Δέλτα. Πρόκειται για κείμενα που δεν απευθύνονται σε παιδιά, αλλά σε γονείς ή σε όσους ασχολούνται με παιδιά. Η Πηνελόπη Δέλτα κλείνει το προλογικό της σημείωμα γράφοντας: «Αν όμως, διαβάζοντας το βιβλίο αυτό, μερικοί γονείς ή παιδαγωγοί, έστω και μόνο μια μάνα να σκύψει να μελετήσει την ψυχή του παιδικού που της έλαχε ν' αναθρέψει, δεν έχασα τον καιρό μου». Πηγή: Βιβλιοθήκη ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, Διατίθεται στο: <https://mietbookstore.gr> [Ανακτήθηκε: 1 Δεκεμβρίου 2025].

Το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης (Αθήνα: Ι. Ν. Σιδέρης, 1915). Το βιβλίο περιλαμβάνει χριστουγεννιάτικα παραμύθια «Για παιδιά 12 χρονών και άνω». Οι εικόνες είναι της Σ. Λασκαρίδου. Πηγή: Βιβλιοθήκη ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, Διατίθεται στο: <https://mietbookstore.gr> [Ανακτήθηκε: 1 Δεκεμβρίου 2025].

Η σελίδα τίτλου της πρώτης έκδοσης (Αθήνα: Κασταλία, 1935), μια εικονογραφημένη σελίδα (εικονογράφηση Δ. Π. Ζωγράφου, Α. Πολυκανδριώτη, Δ. Α. Κωνσταντινίδη) και ο κολοφώνας με την υπογραφή της συγγραφέως. Η Πηνελόπη Δέλτα το αφιέρωσε στους εγγονούς της Απόστολο Παπαδόπουλο και Παύλο Ζάννα. Πηγή: Βιβλιοθήκη ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, Διατίθεται στο: <https://mietbookstore.gr> [Ανακτήθηκε: 1 Δεκεμβρίου 2025].

Το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης (Αθήνα: Τυπογραφείο «Εστία», 1932) και απόσπασμα με εικονογράφηση της Μαρίας Παπαρηγοπούλου. Το βιβλίο είναι αφιερωμένο από την Πηνελόπη Δέλτα στις εγγονές της Λένα και Αργίνη Ζάννα. Πηγή: Βιβλιοθήκη ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, Διατίθεται στο: <https://mietbookstore.gr> [Ανακτήθηκε: 1 Δεκεμβρίου 2025].

*Με πολλήν ἐγγνωσμένη θέλω τὰ πῶ πόσο
μὲ βοήθησε σ' αὐτὸ τὸ παιδικὸ βιβλίο ὁ Κύριος
Μανώλης 'Α. Τριανταφυλλίδης, πὺν μὲ ἀκούραστη
ἐπομονή διόρθωσε τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια, ὡμά-
λινε τὴ γραμματικὴ καὶ κατόπισε τὴν ὀρθογραφία.
Τὸν ἐγκαρῖτω ἐγκάρδια γιὰ τὴν πολέτημ
συνδρομὴν του.*

Π.Σ.Δ.

Το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης (Λονδίνο: Τυπογραφείο Γ. Σ. Βελώνη, 1910) και το ευχαριστήριο σημείωμα προς τον Μανώλη Α. Τριανταφυλλίδη για τη βοήθειά του στην επιμέλεια του κειμένου. Το μυθιστόρημα είναι εμπνευσμένο από το στρατιωτικό κίνημα του 1909. Πηγή: Βιβλιοθήκη ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, Διατίθεται στο: <https://mietbookstore.gr> [Ανακτήθηκε: 1 Δεκεμβρίου 2025].

Τα εξώφυλλα των τριών τόμων της πρώτης έκδοσης (Αθήνα: Ερμής, 2014). Η τριλογία ολοκληρώθηκε το 1939. Πρόκειται για αυτοβιογραφικό μυθιστόρημα, το οποίο αφηγείται τη ζωή της Δέσποινας Κρινά - Δαπέργολα, που η κοινωνία της εποχής της την περιόριζε σε ένα χρυσό κλουβί. Πηγή: Βιβλιοθήκη ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, Διατίθεται στο: <https://mietbookstore.gr> [Ανακτήθηκε: 1 Δεκεμβρίου 2025].

Το εξώφυλλο του α' τόμου της πρώτης έκδοσης (Αθήνα: Τυπογραφείον «Εστία», 1925). Στο αντίτυπο που φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, στη σελίδα με την αφιέρωση του έργου στη μητέρα της συγγραφέως, υπάρχει χειρόγραφη αφιέρωση στην Αικατερίνη Κοτζιά από την ίδια την Πηνελόπη Δέλτα, με ημερομηνία: Κηφισιά - 6 Δεκεμβρίου 1939. Πηγή: Βιβλιοθήκη ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, Διατίθεται στο: <https://mietbookstore.gr> [Ανακτήθηκε: 1 Δεκεμβρίου 2025].

Το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης (Αθήνα: Ερμής, 1983). Το τρίτο βυζαντινό μυθιστόρημα της Πηνελόπης Δέλτα. Πηγή: Βιβλιοθήκη ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, Διατίθεται στο: <https://mietbookstore.gr> [Ανακτήθηκε: 1 Δεκεμβρίου 2025].